

FIKCIJA I FAKCIJA U USMENOJ EPICI IMOTSKE KRAJINE

Babaja, Ivana

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:172:868406>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-28**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

UNIVERSITY OF SPLIT

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET**

DIPLOMSKI RAD

FIKCIJA I FAKCIJA U USMENOJ EPICI IMOTSKE KRAJINE

IVANA BABAJA

SPLIT, 2023.

Odsjek za Hrvatski jezik i književnost
Hrvatski jezik i književnost
Književnost i zbilja

FIKCIJA I FAKCIJA U USMENOJ EPICI IMOTSKE KRAJINE

Studentica
Ivana Babaja

Mentor
prof. dr. sc. Marko Dragić

Split, 2023. godine

Sadržaj

1. Uvod.....	5
2. Predaje.....	6
2.1. Povijesne predaje	7
2.1.1. Starohrvatske teme	8
2.1.2. Osmanske teme	10
2.1.3. Patnje, progoni i stradanja Hrvata pod osmanskom vlašću.....	10
2.1.3.1. Danak u krvi.....	10
2.1.3.2. Pravo prve bračne noći.....	11
2.1.4. Križicanje kao zaštita od osmanskih napasnika	13
2.1.5. Hajduci	14
2.1.5.1. Roša harambaša.....	14
2.1.5.2. Andrijica Šimić	18
2.2. Etiološke predaje.....	20
2.3. Mitske predaje.....	21
2.3.1. Vile.....	21
2.4. Demonološke predaje.....	24
2.4.1. Vještice	24
2.4.2. Đavao	30
2.4.3. Vukodlaci.....	31
2.5. Eshatološke predaje	34
2.6. Pričanja iz života.....	35
3. Legende.....	37
4. Etnološki i antropološki kontekst.....	40
4.1. Ganga	40
4.2. Grabovačko kolo	47
4.3. Običaji za Ivandan	48
4.4. Pučke pjesme	49
4.5. Molitve.....	54
Rječnik.....	65
5. Zaključak.....	68
Izvori:.....	69
Popis kazivača:.....	69
Literatura.....	69

Sažetak.....	72
Summary.....	73

Ali zabij ti nož u leđa ovom kurvanjskom kamenju, stvorenu samo za siktanje zmija i zavijanje vukova! Ne možeš razlučiti njega od kamena ni kamen od njega. I mnogi se tako srodiše s kamenjem, izginuše i nestaše. Samo se jedno tvrdoglavo pleme – koje Mlečani Schiavima, a ono samo sebe Hrvatima naziva – više od tisuću godina tvrdoglavo održa. Ukopalo se u kamen, i ma koliko ga sjekao, ono iz kamena nanovo niče. U mucu, u jadu, u čemeru i jauku... niče i napučiva ovu prokletu Krajinu imotsku.¹

¹ Raos, Ivan, *Prosjaci i sinovi*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1971., str. 89.

1. Uvod

Usmena književnost predstavlja najstariji i najdugotrajniji oblik književnosti. Njezini temelji, uključujući liriku, epiku, dramu, poslovice i zagonetke, datiraju još iz vremena kada ljudi nisu koristili pisano pismo, a te su tradicije preživjele i prilagodile se pisanoj književnosti. Svi osnovni oblici usmeno-književnog izražavanja pokazuju duboku starost i kontinuitet te tradicije kroz povijest. Iako je pismo postalo rasprostranjenije, postoje područja i zajednice kojima pismo nije bilo dostupno ili nije prevladavalo kao dominantan način izražavanja. Različiti ambijenti i povijesni trenuci uvjetovali su različite tematske i stilističke karakteristike usmene književnosti u usporedbi s pisanim tekstovima. Također, različite tehnike oblikovanja pridonijele su jedinstvenom načinu komponiranja usmenih književnih djela u usporedbi s pisanom književnošću.

Početak 20. stoljeća u Hrvatskoj, tijekom vladavine Seljačke stranke pod vodstvom braće Radić, usmena književnost često je nazivana seljačkom književnošću, pučkom književnošću ili tradicionalnom književnošću. U Njemačkoj i Engleskoj takva književnost i danas nosi slične nazive, poput folklorne književnosti. U Hrvatskoj se pojam „narodna književnost“ koristio kao službeni naziv sve do devedesetih godina dvadesetog stoljeća. Hrvatska usmena književnost, koja je stoljećima prenosila priče, pjesme i običaje, igrala je ključnu ulogu u očuvanju hrvatskog nacionalnog i vjerskog identiteta. Ona je bila temelj na kojem je izgrađena hrvatska tradicijska kultura i književnost te je svjedočila dubokoj povezanosti Hrvata s europskom kulturom i civilizacijom.

U ovome radu poseban je naglasak stavljen na običaje i tradiciju na području Imotske krajine, ponajviše na području Grabovca. Ovo istraživanje omogućilo je dokumentiranje i očuvanje priča, pjesama i običaja koji su duboko ukorijenjeni u lokalnoj kulturi. Kazivači koji su se prisjećali starijih vremena i tradicija, pružili su dragocjen uvid u način života i vjerovanja koji su obilježavali njihovu zajednicu. Očuvanje takvih tradicija i znanja, dokumentiranje usmene književnosti i tradicija iz lokalnih zajednica ima duboku kulturnu vrijednost, a itekako je važno za buduće generacije i za razumijevanje bogate kulturne baštine. U konačnici, potrebno je istaknuti važnost sakupljanja priča i običaja kako bismo uspješno sačuvali neprocjenjivo narodno blago kojeg u Lijepoj Našoj ne nedostaje, a uvelike nam može pomoći u razumijevanju prošlih vremena i izgradnji ljepše budućnosti.

2. Predaje

Predaje predstavljaju bitan segment usmenih narativa. Hrvatske se usmene priče prilagođavaju i mijenjaju ovisno o okruženju te su neraskidivo povezane sa specifičnim kontekstom, spolom, generacijskim skupinama, zanimanjima i obiteljima. Te priče reflektiraju isprepletanje različitih tradicija koje su utjecale na hrvatsku kulturu – srednjoeuropsku, mediteransku, panonsku i balkansku. No, precizno određivanje hrvatskih priča prema tim kriterijima, kao i njihovog podrijetla, nije uvijek jednostavno. Bošković-Stulli sugerira da svaka priča koju hrvatski pripovjedač prenosi svojim jezikom, a koju je čuo usmeno u svom okruženju, može se smatrati hrvatskom pričom.²

Definicija predaje može varirati. Prema Dragiću, predaje se definiraju kao vrsta usmene priče temeljene na uvjerenju u istinitost njezinog sadržaja.³ Ove su priče obično jednostavne kompozicije i stila. Njihovi tematski elementi obuhvaćaju uvjerenje u nadnaravna bića, povijesne reminiscencije i podrijetlo pojava i predmeta. Predaje se često čuvaju kako bi se održao blizak odnos s lokalnim okruženjem i kako bi se sačuvala duhovna povezanost s prošlošću.⁴

Unatoč tome, vjerovanje u istinitost predaja danas je rijetko. One proizlaze iz ljudskih susreta s onim što je nadnaravno ili izvanredno, što oblikuje njihov stil. Njihova kratkoća, emotivni ton i fragmentarnost sugeriraju da su nadahnuća za te priče često dolazila iz osobnih doživljaja. Važno je napomenuti da su predaje fikcija, a ne nužno vjerovanje. Činjenica da je fizički nemoguće provesti mnoge elemente tih priča upućuje na to da su one stvaralačke konstrukcije, unatoč tome što se izvedbeno često pretendira na njihovu istinitost.⁵

Postoji nekoliko kriterija prema kojima se predaje mogu klasificirati, uključujući motive, teme, funkcionalnost i druga obilježja. Unutar književne poetike, često se koristi *Proppova tematska podjela* koja uključuje pet glavnih vrsta predaja: 1. etiološke predaje, 2. povijesne predaje, 3. mitološke predaje, 4. religijske legende te 5. priče iz stvarnog života. Međutim, profesor Marko Dragić smatra da ova klasifikacija ima nedostatke. Na primjer, nedostaju eshatološke predaje i demonske predaje, a legende predstavljaju posebnu vrstu priča.⁶

² Bošković-Stulli, Maja, *Usmene pripovijetke i predaje*, SHK, MH, Zagreb 1997., str. 15.

³ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (Fakultetski udžbenik), Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008., str. 272.

⁴ Bošković-Stulli, Maja, *Usmene pripovijetke i predaje*, SHK, MH, Zagreb 1997., str. 18.

⁵ Ibid., str. 18.-19.

⁶ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (Fakultetski udžbenik), Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008., str. 273.

Kako bi se prevladali ovi nedostaci, profesor Marko Dragić predlaže potpuniju klasifikaciju predaja na sljedeći način:

1. Povijesne predaje.
2. Etiološke predaje.
3. Eshatološke predaje.
4. Mitske (mitološke) predaje.
5. Demonske (demonološke) predaje.
6. Pričanja iz života.⁷

Ovaj pristup omogućava bolje obuhvaćanje različitih tipova predaja i njihovih specifičnih karakteristika, uključujući i one koje su se prethodno izostavile.

2.1. Povijesne predaje

Epske pjesme pjevale su o ključnim povijesnim događajima i ličnostima. U hrvatskoj usmenoj tradiciji, povijesne su predaje izrazito česte i imaju važnu ulogu, posebno one koje se odnose na dugogodišnju osmansku vladavinu.⁸ Mitski elementi iz pretkršćanskog razdoblja često su prisutni u brojnim epskim pjesmama i predajama. U skladu s kronološkim tijekom hrvatske povijesti, epske pjesme i povijesne predaje mogu se razvrstati na:

1. Agrafijsku epohu.
2. Doba drevnih Grka.
3. Ilirsko i rimsko doba.
4. Starohrvatsko doba.
5. Epoha od ujedinjenja Hrvatske do kraja vladavine narodnih vladara (925.-1463.).
6. Epoha osmanske vladavine (1463.-1878.).
7. Period od konca 19. st. do 1914. godine.
8. Razdoblje između dva Svjetska rata (Jugoslavija 1918.-1990.).
9. Epoha SFRJ (1945.-1990.).
10. Period od osamostaljenja Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine (1990.-).⁹

⁷ Ibid., str. 273.

⁸ Botica, Stipe, *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb 2013., str. 439.

⁹ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (Fakultetski udžbenik), Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 274.

2.1.1. Starohrvatske teme

Marko Dragić datira starohrvatsku epohu od dolaska Hrvata na prostore Hrvatske do smrti kralja Dmitra Zvonimira.¹⁰ Povijesne predaje imaju ključnu ulogu u čuvanju drevnih sjećanja od značaja za kolektivnu duhovnost. Validacija tih predaja potvrđena je i u pisanim dokumentima najranijih nacionalnih povijesti. Primjerice, u djelu Konstantina Porfirogeneta *De administrando imperio* iz 949. godine, zabilježena je jedna od najstarijih hrvatskih narodnih predaja o dolasku Hrvata. Ova predaja opisuje kako su Hrvati stigli u svoju sadašnju domovinu pod vodstvom petero braće (Kluk, Lovel, Muhlo, Kosenc i Hrvat) i dviju sestara (Tuga i Buga) iz Velike i Bijele Hrvatske koja se nalazila iza Karpata.¹¹ Prema ovim predajama, Hrvati su dobili svoje ime po najstarijem bratu, Hrvat. No, tek u suvremenom vremenu zabilježena je predaja o kraljici Tugi, koja je vladala u Poljicima, i njenoj sestri Bugi. Ova priča i dalje opstaje u livanjskom području gdje je Buga bila vladarica.¹² Zanimljivo je da broj sedam igra ulogu u nekoliko hrvatskih vladarskih darovnica. U darovnicama kneza Trpimira (852.), kralja Zvonimira (1078.) i kralja Stjepana II. (1089.), spomenut je broj sedam svjedoka, što ukazuje na simboličku vrijednost sedmero braće i sestara.¹³

Sveti Dujam, biskup i mučenik, prema splitskoj predaji, djelovao je u 3. stoljeću, iako ga predaja stavlja u 1. stoljeće te ga povezuje sa Sirijom i Antiohijom. Osnovao je crkvenu zajednicu u Solinu, a Ivan Ravenjanin prenio je njegove moći u Split kako bi ih zaštitio od Turaka. Povijesne tradicije iz Splita govore o prijenosu relikvija svetog Dujma iz Solina u Split te o čudesima povezanim s tim događajima, uključujući obranu od Turaka 1647. godine. Sudamja ili fijera svetog Duje, zaštitnika grada Splita, obilježava se svake godine 7. svibnja vatrometom, glazbom i vedutama koje su označavale dolazak ljeta i novo godišnje doba.¹⁴

Nadalje, Dubrovčani slave svetog Vlaha od 972. godine, nakon što je čudesno obranio grad od Mlečana, a u Zadru se čuva spomen na zadarskog biskupa Donata iz 9. stoljeća, koji je prenio moći svete Stošije iz Carigrada u Crkvu svetoga Petra u Zadru.¹⁵ Kralj Tomislav, dukljanski kralj Vladimir i sveti Ivan Trogirski također su predmet narodnih predaja. Kada je riječ o prvom hrvatskom kralju Tomislavu, najraširenije je mišljenje da se krunidba dogodila

¹⁰ Dragić, Marko, *Starohrvatske povijesne teme u suvremenom narodnome pripovijedanju*, Zbornik radova Filozofskoga fakulteta u Splitu, 2-3, Split, 2009., str. 21.

¹¹ Botica, Stipe, *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb 2013., str. 436.

¹² Dragić, Marko, *Starohrvatske povijesne teme u suvremenom narodnome pripovijedanju*, Zbornik radova Filozofskoga fakulteta u Splitu, 2-3, Split, 2009., str. 23.

¹³ Botica, Stipe, *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb 2013., str. 436.

¹⁴ Dragić, Marko, *Starohrvatske povijesne teme u suvremenom narodnome pripovijedanju*, Zbornik radova Filozofskoga fakulteta u Splitu, 2-3, Split, 2009., str. 24.-25.

¹⁵ Ibid., str. 29.-30.

oko 925. godine u Tomislavgradu, gdje je Grgur Ninski zlatnom krunom označio njegovu vlast.¹⁶

KRUNIDBA KRALJA TOMISLAVA

Kraljo Tomislavo, kada je u stara vremena vlado Rvackom, bio je krunisan u Kongori pod čvorovim rastom, a i danas se zna gdje je bila crkva u kojoj se Tomislav krunio. Kako stari ljudi pamte i pripovijaju, ukopan je Tomislav na Jabuci njivi (na Čondraku) i pored Tomislava ukopana su još tri poglavita rvacka kralja. Najprvo je na cilom svitu od svih svitskih vladara onoga staroga vakta, najprvo je Tomislav okrunjen. Stari su naši pripovijдали da je naroda bilo za vreme krunisanja Tomislava tri i po milijuna i od Stržnja do Sovićki vrata ispod kapka mogo si proć da čovik pokiso ne bi.¹⁷

U kontekstu ove teme važno je spomenuti kralja Dmitra Zvonimira, pripadnika dinastije Svetoslavića, koji je okrunjen 9. listopada 1076. godine u Solinu, uz kraljicu Jelenu. Njegovo vladanje bilo je blagostanje za narod, no prema predaji, ubijen je 1089. godine na Saboru u Kninu:

Na Kosovu polju kninskom zavadio se neki kralj s vojskom te se pognali. Kralj već ranjen bježao sa Kosova polja, a vojska ga stigla gdje je sada Rotna gomila. Tu ga je izmrcvarila i ubila, i svaki je vojnik na mrtvo tijelo bacio po kamen. Vojska se potom pobila između sebe i izmrcvarila, a od puste krvi prolivene nedaleko ove gomile pocrvenila je zemlja i zato se zove Crljenica. Kralj se zvao Rotando.¹⁸

„Prema predaji zadnje su Zvonimirove riječi upućene Hrvatima: *nigdar ne imali gospodina od svoga jazika, nego vazda tuju jaziku podložni bili*. Po drugoj verziji Zvonimirova je kletva glasila: *Dabogda nad vama tisuću godina vladao tuđi jezik*. Po nekim izvorima ta je kletva trebala trajati devet stotina godina do 1989. godine, što se, dakle i ostvarilo.“¹⁹

¹⁶ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (Fakultetski udžbenik), Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008., str. 301.

¹⁷ Ibid., str. 302.

¹⁸ Dragić, Marko, *Starohrvatske povijesne teme u suvremenom narodnome pripovijedanju*, Zbornik radova Filozofskoga fakulteta u Splitu, 2-3, Split, 2009., str. 36.

¹⁹ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (Fakultetski udžbenik), Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008., str. 304.

2.1.2. Osmanske teme

Konstantin Porfirogenet spominje hrvatsku župu Imota oko 950. godine, a Imotski je postao posjed hercega Stjepana Kosače od 1454. godine, pripadajući Hercegovini. Turci su počeli prijetiti Imotskoj krajini oko 1463. godine, a prema turskim izvorima 1477. godine, Imotski je, zajedno s drugim mjestima, ušao u sastav hercegovačkog sandžaka. Naposljetku, Turci su potpuno zavladao Imotskom krajinom nakon pada Imotskog 1493. godine. Unatoč turskoj vlasti koja je trajala više od dva stoljeća, franjevci su očuvali katoličku svijest i buđenje naroda. Otpor i nada u oslobođenje postajali su sve izraženiji. Generalni providur Dalmacije, Alojzije Mocenigo III., odlučio je osloboditi Imotski od turske vlasti 2. kolovoza 1717. godine. Nakon Požarevačkog mira 1718. godine, Imotska je krajina prepolovljena, a prazna su područja naseljena Hrvatima iz zapadne Hercegovine, stvarajući današnju Imotsku krajinu.²⁰

2.1.3. Patnje, progoni i stradanja Hrvata pod osmanskom vlašću

Turci su vršili teror nad lokalnim stanovništvom, što je rezultiralo masovnim bijegom ljudi u slobodna područja. Oni koji su ostali često su prihvatili islam, dok je kršćanski dio naroda konstantno bio izložen nasilju, eksploataciji i teškim porezima poput danka u krvi i prava prve bračne noći.

Turci su ode osvajali dosta, ode su stali šest il sedansto godina. To je davno bilo 1400 i neke godine. Ti si mora plaćat velik porez njima. Neka si ti bio Hrvat katolik, al ti si mora to plaćat njemu jerbo oni su bili komanda, kao u saboru većina i to je bio teror. Naši su išli ode, a u Senju su bili uskoci i naši su ginili puno od Turaka. Kad je rat bio, kaže se ne može ih zrno pobit koliko ih ima. Njiova je vojska bila jaka, oni su došli i sve amo reć zarobili, okupirali. Odan je vlada Napoleon, to ti je bilo undan posli Turaka.²¹

2.1.3.1. Danak u krvi

²⁰ Vlade Dragun, Bože Ujević, *Legende imotskog krša*, Agencija za odgoj i obrazovanja; Škola za dizajn, grafiku i održivu gradnju, Split; Zagreb 2014., str. 11-12.

²¹ Kazivač: Ivan Birčić (rođen 1941. godine).

Danak u krvi uveo je Sultan Murat II. 1420. godine, a predstavljao je specifičan turski porezni sustav koji je služio za stvaranje elitnih vojnih trupa poznatih kao janjičari. Također je služio kako bi se spriječilo formiranje lokalne aristokracije koja bi mogla ugroziti vlast sultana. Svakih pet godina, poreznici iz Carigrada posjetili bi osvojena južnoslavenska područja i od kuće do kuće otimali djecu. Oduzimali bi dječake u dobi od osam do deset godina, pa čak i starije, te ih klasificirali kao kul, gilman i oglan, a potom bi ih podijelili u dvije skupine. Mladi dječaci i fizički jači bili bi poslani u sultanovu palaču, dok bi ostali završili kod turskih obitelji u Anadoliji i Rumeliji. Tijekom tog procesa, djeca bi prošla fizičko osposobljavanje i učili turski jezik, perzijski, arapski, kaligrafiju, teologiju i zakonodavstvo. Obuka bi trajala od tri do sedam godina, nakon čega bi bili dodijeljeni janjičarskim vojnim jedinicama. Od 15. do kraja 17. stoljeća u janjičare je odvedeno dvije do tri stotine tisuća dječaka s područja Balkana. Otmica i dugotrajna obuka često su rezultirali zaboravom domovine i vlastite vjere.²²

2.1.3.2. Pravo prve bračne noći

Mnogi izvori govore o praksi u kojoj su Hrvatice, prema kazivanjima, bile prisiljene provesti prvu bračnu noć s turskim dostojanstvenikom poput aga ili bega. Kasnije su, kako su se domaći mladoženje snašli, osmišljavali različite načine da zaštite svoje supruge od ovakvih zločina, uključujući i situacije gdje su mladoženje oblačili žensku odjeću kako bi sačuvali svoje žene. Ovi događaji često su rezultirali trudnoćama, koje su zatim rezultirale rađanjem djece unutar braka. Kako bi se suprotstavili ovakvim situacijama, mladići su se, prema predajama, odlučili zajedno oženiti, priređujući masovne svadbe na kojima se istog dana vjenčavalo čak 60 parova.²³

Legendu o Bilobrku koja slijedi u nastavku zapisala je nastavnica Verica Čondić-Bijader, a legenda svjedoči o iznimno rijetkim situacijama u kojima se kršćanske djevojke nisu odbijale provesti prvu bračnu noć s turskim dostojanstvenikom poput age ili bega:

Odlučiše dvoje mladih vjenčati se i znao se protokol: mladu nakon obreda vjenčanja predadoše agi. Imao aga kulu u kojoj inače nije živio nego bi u njoj samo boravio dok bi razdjevičio mladenke. Znao za to mladoženja pa, iako je bio svjestan da

²² Dragić, Marko, *Danak u krvi u romanu „Na Drini ćuprija“ i u suvremenom pripovijedanju*, HUM časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, br. 8, Mostar, 2012., str. 131.-132.

²³ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (Fakultetski udžbenik), Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008., str. 377-378.

stavlja glavu u torbu, odluči uvući se krišom u kulu prije nego dođe aga s njegovom mladenkom i pokuša ga ubiti. Zavukao se pod krevet, stiskao zube, trpi, šuti i razmišlja: svi ovo moraju proći i ne možeš se s rogatim bosti. Progutat će kao i svaki drugi mladoženja, a onda mu njegova draga ostaje za cijeli život. Ta, nije sapun pa da će je aga potrošiti! Njegova mladenka voli njega, a što se mora – mora se. Uto aga dođe s mladenkom, skine je i poče s njom ljubovati, ali ni na to momak ne odreagira. Bijaše mu čudno što se ona niti malo ne suprotstavlja, ali pomisli da ionako ne bi bilo nikakve koristi. Mogao bi je aga i udariti ili ubiti, ako hoće, tko će mu zabraniti? Neka ona poživi, proći će i ovo.

Tada začu njezin uzdah i riječi: »Ljubi, ago, srce moje drago!«

Zaboli ga u grudima kao da ga poskok ugrize. Iskoči ispod kreveta, dohvati aginu sablju i sasiječe ih oboje da nisu uspjeli ni trepnuti. Uze zatim aginu odjeću koju je ovaj bio skinuo, pokupi što se moglo pokupiti, oružje, kesu s novcem i krene vani. Straža ispred kule oko vatre pijančevala i komadala pečena ovna. Na «agu» se i ne obazriješe, misleći da je izišao radi sebe u grmlje. Znao je mladić da će tajna brzo biti otkrivena, a onda će Turci prevrnuti i vodu i goru, i neće se smiriti dok ga ne nađu i ne nabiju na kolac da u najstrašnijim mukama umire. Zato dade nogama vjetra pa, što šumom, što drumom, izbjegavajući svako živo stvorenje, bježaše bespućima čitavu noć prema najbližoj granici istočno od Trilja. Zora ga nađe izvan turske granice i on potraži dobra domaćina kojemu će služiti za hranu i odjeću dok se sam ne skući s ono novca što ga bijaše agi odnio. Ljudi ga kroz selo čudno pogledavali, a kad nađe domaćina kakva je tražio i ovaj ga odmjeri. Kad mu momak sve ispriča, domaćin ga upita je li rođen tako s crnom kosom i potpuno bijelim brkovima.

«Kakvi bijeli brkovi?» - priupita momak.

«Imaš brkove kao da si ih u mlijeku umakao», reče domaćin i donese mu ogledalo.

Zaprepasti se momak kad se ugleda u ogledalu jer mu, još jučer crni brkovi bijahu bijeli kao u starca; siroti momak od straha i šoka za noć pobijelio. Zbog toga ga prozvaše Bilobrčk. Poslije se skući i oženi kćer onoga domaćina koji mu je pružio

gostoprimstvo, a prezime mu ostade, i njemu i njegovim potomcima do dana današnjega
– Bilobrk.²⁴

2.1.4. Križićanje kao zaštita od osmanskih napasnika

Tijekom turske okupacije, kada su turski age i gospodari bili prijatnija katoličkom stanovništvu, posebno ženama, vjerovalo se da ih samo Božja zaštita može sačuvati. Stoga su žene, od rane mladosti, običavale crtati križeve na svojim rukama. U jednoj priči iz Splita spominje se kako su Turci često upadali u cincarska sela i otimali djecu, posebno djevojke, za brak s njihovim gospodarima. Jedan bogati Cincar bio je primoran dati svoju kćer u brak s begom, ali je prije svadbe djevojci tetovirao križ na čelu. Beg nije mogao uzeti djevojku za ženu zbog križa na njenom čelu. Nakon tog događaja, sve cincarske djevojke počele su tetovirati križeve na čelu i rukama kako bi se zaštitile od prisilnih brakova. Tetoviranje križeva, poznato kao „križićanje“ ili „sicanje“, obično su prakticirali mladići i djevojke u dobi između 13. i 16. godine.²⁵

Običaj tetoviranja križeva bio je čest na blagdan svetog Josipa, Blagovijest, Cvjetnicu, tijekom Velikog tjedna i na dan svetog Ivana. U Prološcu Donjem kod Imotskog, postupak tetoviranja križeva bio je sljedeći: koristila se oštra igla za probijanje kože, a zatim bi boja bila ubrizgavana u te ranice kako bi se trajno urezao križ na koži, simbol kršćanske vjere. Tetoviranje je postalo često za vrijeme turske okupacije. Turci su često činili nasilja, uključujući otmicu i silovanje kršćanskih djevojaka i žena. Kako bi se zaštitile od takvih zloupotreba, žene su počele tetovirati više malih križeva na rukama i nešto veći križ na prsima. Bilo je poznato da Turci izbjegavaju simbol križa i nikada ne bi dirali ruke kršćanske žene na kojima bi vidjeli te križeve ili prsa na kojima bi bio još veći križ. Čak su i majke tetovirale svoje mlade kćeri, obično na rukama jer su to bile uvijek vidljive površine zbog nošenja dugih rukava.²⁶

²⁴ Kazivačica: Verica Čondić-Bijader (rođena 1948. godine).

²⁵ O načinu križićanja: Marko Dragić, *Štovanje sv. Josipa u hrvatskoj crkveno-pučkoj baštini*. Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja, 18 (1), Kršćanski akademski krug (KRAK). Zagreb, 2020., str. 129.

²⁶ Ibid., str. 154-155.

2.1.5. Hajduci

Hajduk je bio pobunjenik protiv turske vlasti, borac za narodnu slobodu i često je ciljao nanijeti Turcima štetu te im oduzimati imovinu koju bi dijelio s osiromašenim kršćanima. Hajduci su se skrivali u brdima i planinama, često presretali turske agove, bege i njihove pristaše, pljačkali ih te ponekad ubijali.²⁷

Nastanak hajduka datira iz vremena turske okupacije, posebno tijekom Kandijuskog rata, kada su bili izrazito aktivni. Postoji podijeljeno mišljenje o hajducima, neki ih smatraju razbojnicima dok ih drugi veličaju. Ta podjela mišljenja proizlazi iz raznolikosti hajduka. Naime, hajduci se mogu podijeliti u četiri kategorije.

Prva kategorija bili su turski hajduci ili zulumčari, koji su često bili povezani s turskim vlastima i izvodili razbojničke akcije protiv kršćanskog stanovništva. Nasuprot njima, drugu kategoriju činili su hajduci osvetnici koji su se borili za slobodu i protiv turskog jarma. Njihova borba bila je usmjerena na osvetu za turske zločine, a mnogi su ih smatrali herojima. Postojali su i hajduci treće kategorije koji su bili razbojnici, a njihova motivacija često nije bila ideološka nego osobna korist, kao što je bio slučaj s harambašom Nikolom Maletom kojega je odbila Anđa Bailova iz Livna, a on joj je zaprijetio da neće ni drugoga ljubiti i da će je od svatova oteti. Međutim, hajduci osvetnici bili su najviše cijenjeni i slavljani u narodnim pjesmama i predajama. Posljednja kategorija bili su muslimanski hajduci osvetnici, muslimanski seljaci koji su se pobunili protiv vlasti zbog stalnog povećanja nameta.²⁸

Najpopularniji hajduci u hrvatskoj povijesti bili su: Mijat Tomić, Roša-harambaša (Ivan Bušić) i Andrija Šimić, a najpoznatiji uskoci: Ivo Senjanin, Tadija Senjanin, Juriša Senjanin i Stojan Janković.²⁹

2.1.5.1. Roša harambaša

Roša-harambaša hajdučki je naziv za Ivana Bušića. Rođen je oko 1745. Premda G. Bujas u *Makarskom ljetopisu od godine 1773. do 1794.* piše da je Roša rođen u Gorici kod

²⁷ Dragić, Marko, *Zbilja o harambaši Andriji Šimiću u usmenoj i pučkoj epici*, u; Andrija Šimić izuzetna pojava među hajducima (zbornik radova sa znanstvenog skupa „Hajduk Andrija Šimić i njegovo doba“ održanog 11. studenoga 1995. u Imotskom), Logos-tours, Split 2005, str. 65.

²⁸ Dragić, Marko, *Hajdučki harambaša Andrija Šimić po čijim vrlinama je nazvan HNK Hajduk*, Kulturna baština: časopis za pitanja prošlosti splitskoga područja 46. Društvo prijatelja kulturne baštine Split, Split, 2020, str. 292-293.

²⁹ Ibid., str. 293.

Gruda, vjerojatnije je mišljenje A. Ujevića koji u *Imotskoj krajini* (Split, 1953.) piše da je Roša rođen u Donjim Vinjanima kod Imotskoga.³⁰ Prozvan je Roša jer imao crvenu kosu (tal. rosso = crven). Rano je ostao bez oca Jakova. Živio je na turskoj granici slušajući priče o turskim zulumima, pa se u njemu rano javlja strast da se osvećuje Turcima. Harambaša Sočivica (pravoslavac) primio je Rošu u svoju četvu s nepunih petnaest godina. Velik je broj predaja koje kazuju o Rošinom hajdukovanju.³¹ Fra Bono Benić u svom *Ljetopisu* navodi da je u Rošinoj družini bilo trideset trojica hajduka, uključujući i muslimana po imenu Mubašir, koji se opisuje kao čovjek s dobrim osobinama. Također, postoji predaja koja govori o početnim dobrim odnosima između Roše i pravoslavnih ljudi, a čak je jedan od prvih harambaša u Rošinoj družini bio pravoslavac po imenu Sočivica. Međutim, došlo je do incidenta kada su imotski kaluđeri organizirali događaj koji je izazvao strah u narodu. To je rezultiralo time da su neki pravoslavci, uključujući i Rošinu družinu, promijenili svoju vjeru i postali katolici iz straha.³²

U novijim vremenima, Roša je postao i dio književnih djela. Nobelovac Ivo Andrić ga je prikazao u svojoj noveli *Ispovijed*, gdje je prikazao posljednje trenutke hajdukova života i njegovu tragičnu smrt. Prema Andrićevoj noveli, Roša je potekao iz okolice Kreševa u Bosni te je hajdukovao po različitim područjima kao što su Dalmacija, Hercegovina i Crna Gora za vrijeme Napoleonove vlasti. Turci su ga počeli progoniti zbog pljačke francuskog kurira, što je rezultiralo njegovim povratkom u rodni kraj, gdje je nažalost završio svoj život tragično. Ivan Raos spominje ga u svom romanu *Prosjaci i sinovi*, smještajući ga u 18. stoljeće. Raos ističe da je Roša dobio nadimak "Rošo" zbog svoje crvene kose te ga prikazuje kao vođu hajdučke družine. Unatoč razlikama u detaljima, Roša u Andrićevoj i Raosovoj priči dijeli slične karakteristike s povijesnim Rošom.³³

U Imotskom kraju postoji priča o Roši harambaši koji se jednom prilikom susreo s vilom. Naime, vile su mitska bića, a smatralo se da imaju magareće noge i čudesne moći o čemu će biti više govora u nastavku rada u poglavlju *Mitske predaje*.

Živijo u Svibu kršan momak, poznat po snazi, zva se Roša. Bijo je na svoju ruku i dok su se drugi momci ženili i zasnivali obitelj, on se razbaciva snagon po dernecin i živijo samačkin životon. Jedne noći tako, privrća se po ležaju, nije moga nikako zaspat

³⁰ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (Fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008., str. 401.

³¹ Ibid, str. 402.

³² Dragić, Marko, *Povijesne predaje o Roši-harambaši i Andrijici Šimiću*; Hrvatska obzorja: časopis Ogranka Matice hrvatske Split, 4, Split, 2001., str. 970 -971.

³³ Bušić, Bruno, *Ivan Bušić-Roša – hajdučki harambaša*, Liber Croaticus Verlag, Mainz 1977., str. 23.

pa se digne iz kreveta i ode za brdo Maglaj. Uputi se prema bunaru što su ga zvali Novak. Misečina, tišina, samo lagani lahor čarlija kroz lišće. Nadomak bunaru pogleda i zanima od čuda: na bunaru, na kamenom krunišću, sidi divojka, raspletena joj se kosa blišći na misečini. Ona je raščješljava i moči noge u vodi.

Uto iza njezini leđa ugleda Roša vuka di se šulja pa da će ščepat divojku, a Roša u panici i nedostatku vrimenta da sam išta napravi, vikne: «Eto vuka!»

Divojka skoči u vodu, a kosa joj se raspe po vodi. Roša se nije boja vuka i zvir pobiže. Tide pomoći divojci da iziđe, ali ona sama višto iskoči iz bunara uza stepenice kud se iznosila voda. Tada tek Roša osta zapanjen: divojka bijaše lipa ko iz sna, ali je umisto ljucki nogu imala ko konjske ili magareće noge. Gleda on i čudom se čudi, a divojka mu reče:

«Ti si meni spasijo život pa ako tebi zatriba bilo ikakva pomoć, pozovi me i ja ću doć i pomoći ću ti.»

Zatim se udalji i šuma je sakri. Čujo Roša i dosada priče o vilan i svakojakin zgodan i nezgodan što su se noću događale na bunarin, ali priče su jedno, a ovo, kad se sam osvidočijo, je drugo. Svako čudo za tri dana te Roša nakon nikog vrimenta priboravi sve to. Živijo on i dalje po svomu. Ogriši se jednoč o zakon te ga đendari zatvoriše u zloglasni zatvor u Alibegovcu, na Studencin. Čamijo on u lancin jednu noć, čamijo drugu i vidi da je vrag odnijo šalu, da mu sva njegova snaga ne pomaže pa se siti one divojke – vile s bunara i njezina obećanja. Poče on kroz pismu:

«Di si, vilo, nigdi te ne bilo!

Kad valjade, tad te ne imade,

Kad ne tribaš, donesu te vrazi!»

Kratko nakon toga evo vile. Odriši mu lance, otvori sva vrata i pusti ga iz zatvora. Ode on kući, a đendari, pošto nađoše praznu ćeliju, a nasilju ni strvi ni krvi, začude se i pođu Rošinoj kući i ponovo ga ujte i zatvore, ali mu ovoga puta okovaše noge u verige, a ruke iza leđa i u ton položaju zakovaše ga za zid u ćeliji. Nije se on ni

opira, niti je dava avaza od sebe, nego se odma druge noći sve s vilon ponovi. Ode Roša kući. Kad dođoše treći put i privedoše ga, priupitaše:

«Kako to ti uspiješ uteć, ko ti pomaže?»

«Iman ja svoga pomagača i klike god me puta zatvorite, tliko puta ću uteć», odvrati mirno i samouvireno Roša. Pripadoše se đendari te ga pustiše i nisu više ni dolazili po nj.³⁴

Postoji jedna povijesna predaja o Roši koja se priča u Donjim Vinjanima:

Hajdučki harambaša Ivan Bušić Roša, živio ti je u Donjin Vinjanin. Nadimak je dobijo po crljenoj kosi. Ima je brata Mijata, a njega ti je ubijo Rošin pobratim Amet (Ahmet) Sukljažević iz Mostara. Ubijo ga je na kukavički način, iz zaside, dite. Roša se undan naosumio na pobratima i undan ubije njega i nekoliko njegovi ljudi. Poslen toga pobigne on u ajduke. Mostarci Turci su ti undan odlučili osvetit Ameta, pa puklo kud puklo. Undan se umišaju i livanjski Turci i odluče osvetit mostarske, ali ji Roša jopet ubije devet. Urotiše ti se tada svi Turci, al on, ko kad je bijo stoput pametniji od njizi sviju skupa zajedno, on ti lipo pobigne, u Taliju i vrati se za par godina. I dalje je ratova s Turcima, ali je napada i pljačka trgovce i putnike, a zavadija je se i s imockim pravoslavicima. Niki su ti o stra prišli na našu viru, pa ga zato nazvaše “ustaško-križarski preteča”. Posta je opasan i za mletačku i za tursku vlast, pa su činili svašta da ga maknu. Roša je nastavijo po svom, a kad mu je više dodija taj ajdučki život, on ti je tražijo pomilovanje. Nije ga dobijo, pa ti je unda jopet oša u Taliju i kašnje se vratijo u Dalmaciju. Svi su se bojali da će jopet izbit neredi, pa su ga ubili, osikli mu glavu, napunili je pamukon i undan su ti je nosali i š njome po turskim gradovima skupljali darove. Znaš ti, dite, Roša ti je meni bijo neki did, pradiđ, ali ono izvanjski. Ne znan točno po kome, al ja san ti se uvik ponosila s time, a je i moj ćaća. Uvik mi je priča o njemu i govoriyo da neka se ponosin s timen. Neki ti njega fale, neki mu laju, al moj je ćaća, dobar ti je bijo, Bog mu da pokoj, uvik govoriyo da je to dobro, da je bitno da je on za života ostavijo traga. Pa šta što mu laju, stara je narodna: “Dobar konj ima sto mana, a loš samo jednu-ne valja!” E, dite moje, nemoj se nikad stidit svoje krvi. I ti se tribaš ponosit š njimen, sa svojin Vinjanin. Nemoj to nikad zaboravit, ti si isto naše gore list! Rošini dvori ti se nalaze u Donjin Vinjanin, ispo crkve sv. Roka, blizu Crne Gore.

³⁴ Zapisala je i kazala Verica Čondić-Bijader, a njoj je kazivao Mate Nediljko Čondić-Galiničić (rođen 1934. godine).

*Područje iznad kuće ti se zove Rošine livade. Tu ti je i njegovo guvno i njegov bunar i kamen na kojem ti je smijo sidit samo on i niko drugi. E, da mi nije ovi stari kostiju, pa da mogu trčat, a trčala san dok san cura bila, sad bi ja tebe odvela gori u Rošine livade, da ti to vidiš. A eto, bar vidi njegovu sliku, tuten ti visi na zidu u ganjku!*³⁵

2.1.5.2. Andrijica Šimić

Andrijica Šimić ističe se kao jedan od najistaknutijih hrvatskih hajduka. Rođen je 2. listopada 1833. u Alagovcu kod Gruda. Potaknut turskom represijom i nepravdom, 1859. godine povukao se u planine. Njegova hajdučka djelatnost obuhvaćala je različite krajeve poput Rakitna, Doljana, Imotskog, Kupresa, Livna, Glamoča i Vrlike. U očima naroda, bio je zaštitnik siromašnih i potlačenih te borac protiv nepravde. Nije se libio suočiti čak ni s imućnim kršćanskim pojedincima. Andrijica Šimić bio je uhićen izdajom 1866. godine i predan turskim vlastima. Nakon dvogodišnjeg zatočeništva u različitim gradovima poput Splita, Imotskog, Duvna, Livna i Ljubuškog, uspio je 1868. godine, probivši okove, pobjeći iz zatvora u Ljubuškom i vratiti se u hajduke.

Izdajom je pao u zasjedu 11. siječnja 1871. godine u Zagvozdu, što je rezultiralo gubitkom cijele njegove družine, dok je on jedva izbjegao smrt. Pronašao je utočište u Runovićima kod Imotskog, kod Ante Garca, koji mu je pružio sklonište i hranio ga, ali ga je u konačnici izdao. Garac ga je 14. siječnja predao austrijskim vlastima kako bi iskoristio nagradu koja je bila obećana za njegovo uhićenje. Andrijica, osjetivši izdaju, uputio je kletvu Garcu: „Dabogda moje noge nad tvojom glavom bile.“ Kasnije iste godine, Andrijica Šimić osuđen je na doživotni zatvor. Pretrpio je više od 29 godina tamnovanja u zatvoru u Koprnu, a u dobi od 68 godina, 16. prosinca 1901., car Franjo Josip mu je dodijelio pomilovanje. Narod ga je srdačno dočekao na Splitskoj rivi. Neosporno je da su Andriju Šimića mnogi smatrali uzorom te da je njegova prisutnost ostavila dubok trag u kolektivnom pamćenju.³⁶

Unatoč oslobađanju, Andrija nije imao mnogo vremena za uživanje u slobodi. Naglo je preminuo 5. veljače 1905., baš u kući svog izdajnika Garca, koji je preminuo dva dana prije njega. Njih dvojica su pokopani u istom grobu. Njegova kletva se, prema predaji, ostvarila - njegove noge počivaju iznad glave izdajnika Garca. Andrija Šimić, čije ime nosi i nogometni

³⁵ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (Fakultetski udžbenik), Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2008, str. 403-404.

³⁶ Dragić, Marko, *Hajdučki harambaša Andrija Šimić po čijim vrlinama je nazvan HNK Hajduk*, Kulturna baština: časopis za pitanja prošlosti splitskoga područja 46. Društvo prijatelja kulturne baštine Split, Split, 2020, str. 328.

klub Hajduk, ostavio je dubok pečat u povijesti ovih krajeva, a njegova sudbina i karakter često se spominjali kako bi se istaknuli vrijednosti poštene borbe i pravednosti.³⁷

Kletva Andrijice Šimića

*Njega su u Nosićin izdali. I on ih je prokleo i u Nosićin ima bunar i svako malo neko se unj baci i utopi. I onda ima izreka da oni gori Bekavci nikad nisu bili bez usidilice, uvijek je u njih bilo neudatih cura i Galinovići bez pijane, uvijek tamo ima pijanica i Nosići bez budale, tamo uvijek jednoga vežu. Kažu da je to prokletstvo Andrije Šimića. On je pobiga kad su ga izdali i prokleo ih je. Stavio je nase načke i oni su pucali iz kubura unj i ranili su ga u nogu, a ovo gori nisu ga uspijeli ubiti. I undan je bio u Drinovicima tamo su ga izdali, ali on ih je izdao i uvijek je bacaju u bunar to je prestrašno.*³⁸

Škola Andrijice Šimića

Posla Andrijica Šimić, poznati ajduk, arambaša, svoje momke na današnji pridio zapadne Imacke krajine. "Ajdete", reče, "saznajte koje je koje selo, kako se zove, ali ne smite direktno pitat nikoga jer ćete postat sumnjivi pa će bit belaja." Putovalo se, uglavnom, noću, niti je igdi bilo napisano koje je koje misto, niti bi ima ko od nji pročitat pa da je kojim slučajem i pisalo jer biše nepismeni.

*"Pa, kako ćemo unda saznat?" upitaše ajduci. "Lako", odgovori arambaša. "Sidnite oko ognjišća i slušajte o čemu ljudi govore. Ako pričaju o tomur ko je najjači, ko je koga prituka, unda ste u Cisti Velikoj. Ako pričaju ko je komu podvalijo, privarijo u trgovini i švercu, unda ste u Lovreću. Ako govore o lipoti i snazi konjā, unda ste na Studencin. Ako se priča o kravan, koja je bolja po mliku i kršnija i lipša, unda ste na Ržanu. Govori li se o volovin posavcin, koji od nji ima veće roge, koji je jači i poslušniji u oranju, unda ste na Dobranjan. Međutin, ako se priča ko je zavejo čiju ženu i šnjon spava, unda ste u Svibu."*³⁹

³⁷ Marko Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (Fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008., str. 411.-414.

³⁸ Kazivačica: Nediljka Dujmović (rođena 1947. godine).

³⁹ Kazivao Ivan Madunić-Šešeljić (mlinar) 1989. godine nastavnici Verici Čondić-Bijader.

Andrijica Šimić u Grabovcu

Kad je izašla Andrijica Šimić iz zatvora iša je iz Splita na noge i došla je ode kraj šimatorja u nas i kaže nije mi još oduzeta snaga. Kaže još mogu magarca s mista priskočit. U šimatorje je došla, evo unden di se ulazi u crkvu. Bijo je prolazio odan i kraj moje kuće, bijo je i tudan po Grabovcu. Oslabio je u zatvoru bijo i kažu da je bijo borac, s mista je na zid skočio i nije mu bilo teško. Otiša je u Zagozd i tamo su ga čekali njegovi prijatelji, njegovi drugovi. To je bio najveći zulum u ono vrime, a on je bio Hrvat. Ime mu je bilo Andrija, pravo hrvatsko ime. A po njemu je i hajduk dobio ime. Ima je on puno prijatelja. Nije bio velik, ali bio je jaki.⁴⁰

2.2. Etiološke predaje

Etiološke predaje nastaju kako bi objasnile podrijetlo i razloge za nastanak imena za različite geografske lokacije, mjesta, prezimena te za nastanak ili nestanak prirodnih obilježja poput jezera, bunara, čatrnja, virova i ponora. Osim toga, koriste se i za tumačenje različitih pojava u društvu i prirodi. Ove predaje temelje se na stvarnim povijesnim događanjima i osobama, i mogu biti povezane s povijesnim, mitološkim, demonološkim, eshatološkim i legendarnim aspektima. One služe kao način očuvanja kulturne baštine, uključujući materijalno, duhovno i društveno naslijeđe te se prenose s generacije na generaciju kao važan dio kulturnog nasljeđa.⁴¹

Bilo je to u stara vremena. Turci navalili sa svih strana i nisi nigdje mogao maknuti od njih. U livanjskom kraju bio je na vojnoj službi jedan Turčin, neki Murat, koji se dugo udvarao Mariji, posebno lijepoj jedinici u staroga čaće. Marija je odbijala sva njegova udvaranja i nije željela s njim ašikovati. Nakon nekog vremena Murat je dobio vojni premještaj iz Livna u Imotski, na službu. Prije nego što je otišao, pokušao je ponovo udvarati Mariji. Ali ponovo bez ikakva uspjeha. To je Turčina toliko

⁴⁰ Kazivač: Ivan Birčić (rođen 1941. godine).

⁴¹ Dragić, Marko, *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017., str. 49.

razbjesnilo da se zakleo na osvetu. Prošle su od tog događaja tri ili četiri godine. U međuvremenu, Marija je pronašla odabranika svog srca, nekog našeg Janjiša. Murat je saznao za to. Nije zaboravio na osvetu. Kada su se svatovi s mladom vraćali iz livanjskog kraja, Murat i njegova turska družina su ih dočekali. Murat je od Marije tražio tursko pravo prve bračne noći, ali ga je Marija ponovo odbila. Nakon toga Turci izvadiše oružje i pobiše sve svatove, a s njima i mladence. Tada nije bilo kuće u Janjiša, Đereka, Tomasovića da nije bila zavijena u crno. Svi su tu nekoga svoga izgubili. Kako je bilo dosta sasječenih od sablji, nisu ih mogli razaznati, koliki je bio Muratov gnjev. Pokopaše ih sve na jednom mjestu. Ispod Janjiša duba. Tako su mladenci u smrti ostali skupa, kad u životu nisu mogli.⁴²

2.3. Mitske predaje

Mitske predaje pripovijedaju o vilama i povijesnim osobama kojima je narod pripisao nadnaravnu moć. Od povijesnih osoba kojima narod pripisuje mitsku moć najčešće su Marko Kraljević, Janko Sibirjanin, Stojan Janković, Mijat Tomić i Andrijica Šimić. Mitske predaje često imaju razrađenu fabulu, a pripovijedaju se kao memorati.⁴³

Memorati su pripovijedanja o osobnom susretu s onostranim bićem.⁴⁴

2.3.1. Vile

Percepcija vila značajno varira između zapadnoeuropskih i istočnoeuropskih zemalja. U britanskim mitološkim pričama, vile se opisuju kao mala šumska stvorenja s krilima, često okupljena oko cvijeća, potoka i jezera. No, u slavenskoj i hrvatskoj mitologiji, vile su prikazane kao bajkovite ljepotice. Opisuje ih se kao žene s dugim bijelim ili ponekad plavim haljinama, imaju dugu zlatnožutu kosu, obično plave ili zelene oči, nose cvjetni vijenac na glavi i imaju milozvučne glasove. Vile se smatraju oličenjem ljepote i elegancije. U tim pričama, često se

⁴² Kazivač: Ante Lončar <https://www.dalmacijanews.hr/clanak/ck1i-legende-o-janjisa-dubu-u-vinjanima-gornjim#/clanak/ck1i-legende-o-janjisa-dubu-u-vinjanima-gornjim> (pristup 14. 9. 2023.)

⁴³ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (Fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008., str. 429.

⁴⁴ Dragić, Marko, *Kronikati i memorati u suvremenom pripovijedanju Hrvata južne Hercegovine*, Stolačko kulturno proljeće, godišnjak za povijest i kulturu, br. VI, Matica hrvatska, Ogranak Stolac, Stolac, 2010., str. 177-212.

govori o tome kako su vile zavodile mladiće putem snova ili kako bi se netko zaljubio u njih te pokušavao doći do njih. Postoje različite verzije priča o tome kako su vile pomagale ljudima. Neki tvrde da su vile izliječile bolesne, pomagale siromašnim djevojkama da brže tkaju svoju udaju ili pružale podršku nejakim pastirima. Također se priča da su vile prenosile mlade preko jezera do planina, dok su starije prenosile pred crkvu. Vile su se smatrale iznimno mudrim bićima koja su znala o bojevima i ratovima te su junacima donosile važne informacije o Turcima. U nekim verzijama priča, vile su ljudima ostavljale darove, ali ako bi se pokazala ljudska pohlepa, ti darovi bi se pretvarali u prašinu ili ugljen. U hrvatskim predajama, vile su ljudima darivale snagu, ljepotu i duhovnu podršku. Također se vjerovalo da su vile mogle pomladiti ljude na blagdan rođenja svetog Ivana Krstitelja, što se ogledalo u običaju ophoda „ladarica“ ili „ivančica“ koje su nosile cvjetne vijence na glavi na blagdan 24. lipnja.⁴⁵

Vila se zaljubila

Ljudi pričaju da su vile živile u šumama. Među njima bila jedna posebno lipa i ljupka da ju je vilinska carica držala za miljenicu. Zvala se Jelisavka. Jednoga dana je žedna lutala po gori. Znala je da se nalazi jedan zdenac, ali nije imala ništa čim bi zavatila vodu. Ipak, nako žedna, ode do zdenca i side na kamen sa strane. Tada odnikud dođe mladi pastir, pivušeći, s kabličon u ruci i zavati vode.

«Ej, bi li mi da malo vode, žedna san?»

Momak se trgne i pogleda iza sebe ko mu to govori. Prid njin stajala prilipa divojka, a glas joj žuborio ko voda bistroga potočića.

«Dođi, dat ću ti pa pij koliko želiš.»

Vila priđe, uze kablič i pažljivo nagodi usta na no misto da je mladić upravo pijo. Mladić to zapazi i obrazi mu se zažare. Nije moga skinit očiju šnje. Sidoše jedno naspram drugom i promatraše se, bez riči. Sunce ugodno sjalo, tice pivale, šuma mirisala, a oči dvoje mladi' ričitije od tisuću riči. Sunce poodmaklo i tribalo je krenit, svako za svojin poslon.

⁴⁵ Dragić, Marko, *Vile u tradicijskim pričama šibenskoga i splitskoga zaleđa*, Godišnjak Titius 10. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017., str. 222-223.

«Meni se ne ide od tebe,» reče momak. Divojka ga radosno pogleda i uzvratila: «Ni meni od tebe. Nego, evo šta ćemo: idemo k mojoj kraljici i molit ćemo je da me pušći da se udan za te. No, postoji jedan uvit.»

«Koji?» upita radoznalo momak.

«Moran ti bilon maramon povezat oči da ne vidiš kud ću te provesti jer su naši putovi tajni.»

Mladić se složi i oni tako dođoše kraljici. Kad ga ugleda, i sama kraljica se zaljubi u njega pa se i ne naljuti na svoju miljenicu, iako, općenito, nije svojih podanicama dala da se mišaju s ljudiman. Dovede nji dvoje na vilinski sud i oslobodi je. Međutin, morala joj je oduzeti krila i vilinske moći. Jelisavka pristane jer se sve vilinske moći nisu mogle mirit s lipoton i snagom ljubavi između čovika i žene. Odoše u selo i življaše sritno do duboke starosti.⁴⁶

Sudbina Radoš Bile

Na ledini Malinovači, između Aržana i Vinice, ima misto di nikad trava ne reste, ni danas. Jednoč su vile ujtile tamo Bilu Radoša. One su š njim ašikovale, ali su mu zapratile da ne smi nikomu kazat. Primitili ljudi da ga nestaje svaku noć. Pratili ga izdaljega i vidili da ide u Zavelim planinu. Tamo se on s vilan sastaja. Vide ljudi da je smršavijo pa ga priupitaše šta mu je, a on ni mukaet. Unda ga jednoč napiju ter ga jedan upita:

" Radoš Bile, grebu li se vile? "

On, nako smantan, odvrati: " Kako bi to bilo, kad se ne bi vile?! "

Vile ko vile, odma su saznale. Unda ga odluče kaznit. Dojduće noći ga ujte i zapale na ledini Malinovači. Eto dušo, od toga vrimena na ton nesrtnom mistu trava nikad više nije zazelenila.⁴⁷

⁴⁶ Kazivačica: Nediljka Dujmović (rođena 1947. godine).

⁴⁷ Kazivačica: Ružica Dujmović (rođena 1944. godine).

2.4. Demonološke predaje

Demonološke (demonске) predaje u osnovi imaju osobni doživljaj, susret s demonološkim (onostranim) bićem. Najčešći demoni u toj vrsti naših predaja su: vještice, stuhe, irudice, kuga, kučibabe, vukodlaci (kodlaci, kudlaci, kozlaci), čaratani, đavao (vrag-crni ovan, crni pas), orko, mačić; zloguke ptice (gavran, kukviža) te razna plašila, prikaze, utvare. Demonološka su bića uvijek zla i razlikuju se od eshatoloških kao i od mitskih koja su uglavnom dobra i rijetko čine zlo.⁴⁸

2.4.1. Vještice

Prema pričama u narodu, vještice su bile u savezu s đavolom. Potpisale su pogodbu krvlju i tako zauvijek prodale đavlu dušu, a zauzvrat bi dobile nekakve natprirodne moći. Često se za vještice upotrebljava naziv *more*, *štrige*, *babe ili stuhe*. U narodu su zapamćene kao bića koja lete na metli te imaju dugi nos i grbu na leđima.⁴⁹ „Ulazile su kroz ključanice, spolno bludničile s đavolom, jele djecu, držale tajne sastanke, spremale masti za ljubavne napitke, izazivale razne bolesti i ludilo, gušile pri spavanju itd.“⁵⁰ Prva službena evidencija spaljivanja vještica datira iz 1275. godine u Tuluzu, a posljednje poznate žrtve spaljivanja vještica bilježe se 1793. godine u Posanu. Postoje tvrdnje da je tijekom tog vremena spaljeno do milijun vještica širom Europe. Zanimljivo je napomenuti da se u to vrijeme vjerovalo da postoje i „ljepše“ vještice jer su vjerovanja sugerirala da i đavao voli privlačnost. Važno je napomenuti razliku između vještica u bajkama i vještica u demonološkim predajama. U bajkama, vještice obično nemaju imena i predstavljaju se kao zla bića koja čine zlo. S druge strane, u demonološkim predajama, vještica se često percipira kao stvarna osoba koja je optužena za nanošenje štete drugim ljudima i surađivanje s đavolom.⁵¹

U ovom kraju ti je bio za cilu ovu krajinu Jure Ivanović fotograf. On je ima fotografsku radnju u Imotskomu. I on bi ti ljudima činio usluge, on ti dođe u kuću i znaš šta je onda značilo otić u Imocki, nemaš para, ideš pješke 20-25 kilometara, slikaš se

⁴⁸ Dragić, Marko, *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017., str. 81.

⁴⁹ Ibid, str. 81.

⁵⁰ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (Fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 437.

⁵¹ Ibid., str. 437.

jedan gladan, ako ćeš štogod kupit, nemaš. I onda se takav vrati kući da bi se slika i ima sliku. I kako je onda bio komunizam, krizme i pričesti su bili samo priko lita jer država nije dala gubit vrime na to, tako da su se dica krizmavali i pričešćivali samo litima. I Jure je naravno već tada i zarađivao. On bi ženama i ljudima donio crnog pleta, ja se sićan crni plet, stavi ga na zid i stavi osobu isprid njega, stavi i slika pa ode i donese sliku i dade im i neće da naplati nego kaže ti ćeš mi jedan dan žet žito, ti ćeš mi jedan dan brat grm. Tako da je on ima snage i tu mu je bila punica, stara baba Ružika i ona bi došla i to sve organizirala. I nema tu, svak je dolazijo, a ona brate dobro ranila radnike tada i ona je skupila sve snopove, ali Jure nikako da vrše žito. To je to doba godine kad on puno radi. Međutim, počmu nestajat snopovi. I ona njemu poruči po nekome, nestaju snopovi i dođi kući. Svaku noć jedan snop manje. Dođe on po danu, uvuče se među snopove i baci vreću i legne među snopove i čeka on noć. Jedan put dolazi i zna je. Strinuša, baba i neće on njoj ništa nego kad se počne prtiti. I stavi ona uže, stavi oko vrata i da će se dignit sa snopon. On je napadne i kaže ti kradeš snopove moje. A ona u jednom hipu samo se pretvori u perje i odleti. Cila se izobličila, ko prava višćica. On zanimio, problidio. Nama su ka ditetu govorili kad vidiš Ružiku to je višćica, ja se bojala i samo bi rekla Hvaljen Isus i Marija i crta, biž ća.⁵²

Žena iz Jazbine

Prosinac je. Vani sniježi, puše ledeni vjetar i nosi pahulje, a u kući je toplo. Vatra pucketa u štednjaku i sjeća me na moje djetinjstvo i zimske večeri kad se u našoj kući uvečer dugo sjedilo. Odrasli su tada postajali čarobnjacima koji su pričali najneobičnije priče, guslili na gusle i pjevali o raznim junacima, nesretnim ljubavima, vilama, vukodlacima. Pričalo se i o tadašnjim događajima koji su bili neobični i odnosili se na sasvim konkretne ljude. Jedna od njih se često ponavljala. Između moga sela Kusića i Matkovića postojala je cesta, ali je zbog brdovitoga terena bila zaobilazna i duga pa kako je naš čovjek dovitljiv i praktičan, postojao je i uski puteljak, oputina, kojom se moglo pronijeti svežanj grma pod rukom ili na glavi, ali nikako u bremenu na leđima jer je put uzak. Do polovice udaljenosti između zaseoka bili su Kusića vinogradi i ogrede s ponekim većim stablom, pretežno obrasle grmljem u kome je dominirala tilovina, čije lišće je bila poslastica u kasnu jesen za ovce i koze, čak i kad bi otpalo, a

⁵² Kazivačica: Ružica Dujmović (rođena 1944. godine).

u proljeće je cvala raskošnim grozdovima žutih cvjetova, specifičnoga intenzivnoga mirisa. Od polovice je isti raspored bio u vlasti Matkovića. Četiristotinjak metara, puteljkom, od moga zaseoka teren je bio strm. Na lijevoj sjevernoj strani nadvila se kamena gromada, a dalje iza nje nekoliko starih dubova, što su, zbog terena koso rasli i nadvili se nad puteljak, gdje je i ljeti bilo sjenovito, a noću mračno. Stoga su taj predio zvali Jazbina. Opet zbog strmoga terena puteljak je s južne strane bio poduprt snažnim zidom ispod kojega su bili terasasti vinogradi sa stablima smokava što su rasle iz kamenih gomila i zidova jer se zemlja štedjela za uzgoj ili loza ili drugih kultura. Najmanje vrtače od nekoliko kvadrata bile su obrađivane i zasijane slanutkom, lećom graškom, mrkvom...

Dvadesetak metara dalje od dubova ljudi bi kopali glinu za razne potrebe, primjerice za obnavljanje kamina. U tu se svrhu glina miješala sa solom, tj. kristalićima zdrobljenoga, posebne sorte kamena, zvanog vrsta ili sola koji se pod udarcem čekića lako drobio u kristale poput krupne soli pa se zato i zvao tako. Glinom su se nabijali podovi u prostoriji u kojoj se boravilo jer je bila topla. Ne bi na njoj zeble noge, što je bilo vrlo važno u onomu bosonogomu vremenu, a lako bi se obnavljala i to posebno uoči Božića, da ljepše izgleda i da se obnove oštećenja. Glina je štitila i gašeno vapno od sušenja i to tako da bi se ono gasilo u klačardama, što su četvrtaste rupe u zemlji, obrađene kamenom, zapremnine dva do tri kubika. Na gotovo, ugašeno, zaglađeno vapno bi se nastrlo listova vinove loze i to dosta debelo tako da je sprešani sloj morao biti debeo dobru mušku podlanicu. Na to bi se stavio „tavan“ gline i onda pržina. Pri korištenju, sloj bi se pažljivo podigao u čošku, uzelo se mistrijom koliko treba, zagladilo i ponovo pokrilo. Stavljala bi se glina i ispod bačava da ljeti drži vlagu i temperaturu vina. Školarci bi izrađenu glinu nosili u školu i od nje pravili geometrijska tijela, a na likovnom bi se davalo mašti oduška.

Kad su se krajem pedesetih češće počeli kupovati štednjaci na drva i zamijenili ognjišta, glina je i tu dala svoj obol: pregradila bi se prostorija na više djelova i to gredama od mladih hrastova, razmaknutih oko metar i pol. Između njih bi se od grabova šiblja napravio pleter, utvrdilo bi se one neposlušne djelove brokvama, zatim bi se sve ispunilo i zagladilo glinom. Kad bi se osušila, onda bi je okrečili i bio bi to sasvim pristao zid na koji si se mogao nasloniti usred zime jer je bio topao. Naravno, dodala bi se i vrata i bio je tu kraj onom cvokotanju od leda po cijelu zimu pored kamina, oko kojega je bilo tako loše grijanje da je postojao i izričaj: sprijeda izgori (od

vatre), otraga otpade (od leda). Upravo na području Jazbine, pored puteljka, bilo je par četvrtastih, prilično ravnih kamenova na kojima bi umorni ratari počinuli. Tada su već neki promućurniji otišli raditi u Njemačku i slali pare pa su njihove žene počele plaćati kopače, umjesto da se same muče. Za „njemačkare“ to je bio sitniš, a za sirotinju jako dobra prilika da i oni vide kako izgleda novac.

Tako su Jureša i Jagula počeli redovito ići u kopačinu u Matkoviće. Uvečer bi se umorni vraćali s motikom preko ramena ovim kraćim putem. Gazdarice nisu štedjele nahraniti radnika niti su žalile pića. Oni bi, sirote, onako umorni, malo i „potegli“; nije im puno ni trebalo jer nisu bili naviknuti na veliko piće, a i uvijek je vladala oskudica. Bilo je i grožđa i vina, ali bi se glavnina prodala da se mogu kupiti osnovne namirnice u kuću: sapun, petrolej, koji metar robe da žena sašije sebi i djeci pokoju opravu i sl. Iako Jureša i Jagula nisu išli zajedno niti isti dan, pričali su istu priču. Jureša priča: „Sijo ja na kamen u Jazbini, a kraj mene žena. Bila je noć. Otklen se stvorila, đava nek je zna. Pa di si bijo, pa šta si radijo, pa di su ti dica... Svaki joj đava pada napamet, a ja umoran, da mi se kuće dočepat ko da bi Boga vidijo. Ona, pogrda, ne odustaje. Niti vidin kad ni kako, ali sad je s jedne, sad s druge strane i navalila ko muva na govno. Nos te đava od mene, parjaj me se! Smirit ću te motikon! Neće sotona da me pušći na miru, a ja motiku na rame pa kući. Uvik me dočeka na istomu mistu.“ Kad je Jagula počeo pričati gotovo istu priču, neki mještani su pričali da je u Jazbini uvijek plašilo, da je to izgubljena duša koja ne može ni u pakao ni u Raj, da se za takve treba plaćati mise, postiti i moliti. Drugi bi se podsmjehivali i govorili da to vino iz njih govori. Ja sam to kao sasvim malena slušala iz sigurnoga tatina krila i pamtila.

Prošlo je dosta vremena, imala sam već jedanaest godina kad sam jednoga prohladnoga dana čuvala ovce s ostalom djecom. Palili smo smilje i draču i grijali se, a jedno bi otišlo vratiti ovce bliže k nama. Ne znam kako, ali ja sam došla zadnja na red i dok sam prikupljala ovce, vidjela sam da mojih nema. Nisam u svojoj naivnosti ni slutila da ih je jedan dječak, inače raspušten i divlji, odmah na početku odvojio. Znao je da mi je majka stroga i da će me prebiti, ako mi se ovce izgube, a posebno je uživao u tome da ja dobijem batine. Uvijek je bio ljubomoran na moj uspjeh u školi, zlostavljao me sve do trećega razreda, dok mi se nije smrklo pred očima kad je pretjerao, stavila sam sve na kocku i prebila ga. Otada me nije smio zlostavljati ni tući, ali je uvijek tražio načina da mi našteti. Možda su otišle kući, pomislih i krenuh i ja. Kad me majka ugledala bez ovaca, samo je zagrmjela: „Ajde traži i ne vraćaj se kući bez njih!“ Noć

se spuštala, bura je zviždala, ubrzo se pojavio i mjesec, ali bi ga svako malo prekrili oblaci. Kud ću, Bože? Obišla sam dosta toga i stalno mi se činilo da čujem Galino zvono, ali kad bih otišla u tom smjeru, ni Gale ni stada. Tako sam došla i do Jazbine. Opet mi se učinilo da čujem zvono pa sam se spustila preko zida među ogoljenu tilovinu. Desetak metara ispod zida, malo prije Jazbine, ne znam zašto, ali se okrenuh prema putu. Gore je stajala žena u crnu (noću je svaka tamnija boja crna), a majka je u to vrijeme nosila crnu kecelju koju joj je moja starija sestra poslala iz Splita, jer je ona takve nosila u školi. Nisam vidjela veliku bijelu dugmad što su inače bila na njoj, ali tko je to gledao. Ukipila sam se od straha da će me potegnuti kamenom ili početi tući. Nekako sam se nadala da me neće vidjeti, jer se mjesec upravo skrio iza oblaka, ali da! Bura je zviždala pa nisam baš prepoznala boju glasa, ali i opet nisam o tome tada mislila. Zaprijetila mi je rukom i rekla dva puta: „Platit ćeš ti meni, platit! Platit ćeš ti meni, platit!“

Zatim se uputila prema onom tamnom dijelu Jazbine. Počeo me hvatati strah. Ta, noć je, a ja sama. Idem ja za njom. Na rastojanju, ali za njom. Puteljak ispod dubova bio je vrlo uzak, taman i ne bih mogla proći, a da se ne očešem o nju. No, ja sam ga znala napamet i prošla taj tamni dio. Tada se ukaza mjesec i lijepo se vidjelo, ali majke nigdje. Uzverem se strminom na stričevu Selinu. Odatle se sve uokolo lijepo vidjelo: niski grmovi tilovine i tu i tamo poneko veće stablo, ali od osobe – ni traga. Bilo me strah. E, sad ću je zvati. I počnem glasno dozivati: „Mamaaaa! Mamaaaa!“ Nema odgovora, samo je glas sablasno odzvanjao u noći i rasplinjavao se. Sad je mjesec svijetlio kao dan i sve se vidjelo. Ne vraćam se istim putem! Idem gore do Šćurlina doca, možda su se tamo zavukle, a ako nisu, vratit ću se kući. Naravno, ni tamo ih nije bilo. Kad sam došla blizu kuće, skrila sam se sastrane u pritorak ispod zida, našla dasku za pranje rublja, šćućurila se na nju i počela drijemati. Onda sam se ohladila pa sam se primakla prozoru jer je petruljača još gorjela. Ćirnila sam kroz prozor i vidjela da su moja mala braća sama.

Ušla sam, a ona sva trojica počеше plakati. „Seko, ubit će te!“ Nisam uspjela ni progovoriti, a u kuću uđe majka. Dohvati me, nemilice istuče i izbaci iz kuće van. Braća su naglas plakala. Otišla sam u staju u jasje i nekako dočekala trag zore, a onda otišla u potragu. Uzalud. Agonija je trajala tri dana. Treći dan susjed Zeko ih dotjera kući. Bile su u njegovu osinu (mlado žito), pasle, jele snijeg ispod zida i ležale. Tada me majka zgrabi za ruku poče me tući i baci pred susjeda: „Klekni i pitaj oprost!“

Susjed joj otme štap iz ruke i podigne mene, govoreći joj: "Ajde đavlu, pusti dite u miru!" Prođe desetak dana i kad se majka malo primirila i bila dobre volje, ja je upitah: "Kud te nestade one noći u Jazbini?" „Kakve noći, kakvoj jazbini?!" Ja joj ispričah, a ona samo klonu na stolicu: „Nesrtnice, sritnija si nego teža! Nisam to bila ja. Ja sam bila u Bekavaca s kumom Marijom na sasvim drugoj strani. To je ona žena što plaši, što je plašila Jurešu i Jagulu! Spasilo te što si mislila da sam ja." I spasilo me. Četrdeset godina kasnije, u Splitu, kad sam bila na molitvi u jedne karizmatične žene, ispričah joj ovu priču. Žena zatvori oči, pomoli se, a zatim poče: „Rod..., njezin... ne! Rod mužev..., ne! Dvadeseto stoljeće..., ne! Devetnaesto, ... osamnaesto..., sedamnaesto..., ne!" Zaustavi se na četrnaestom: „Tursko doba, dvije žene..., vrlo opake..., ubijene od Turaka... njihove duše lutaju i traže mir." Zaboravih reći da se više nikada nisam bojala noći. Kad mi tada nije ništa bilo, onda mogu i u groblju spavati i uz molitvu, nemam se čega bojati. Ovce sam, od muke koju sam zbog njih podnijela, klela i proklela. Danas ih više nema. Nema ni ljudi, ni loza, ni smokava. Jazbina je zarasla kao džungla, ne može se ni pristupiti. Kad sam to nedavno promatrala, pade mi napamet Nazorova pjesma Šikara. Sva Hrvatska se pretvara u šikaru, leglo zmija i zvijeri. Je li i to nečija kletva? Kažu da jest: Zvonimirova i Petra Svačića. Sanjana i dosanjana Europa ubija nove Zrinjske, pod pritužbom da su ratni zločinci, a imaju isti grijeh kao Šubići i Zrinjski, kao Radić i Basariček, kao žrtve Bleiburga, kao Proljećari 1971. kao svi znani i neznani koji padoše samo zato što volješe svoju domovinu Hrvatsku. Što je sada sa ženom u crnu? Nema više kome presijecati put, nema ratara, nema pastira, nitko ne treba glinu. Hoće li se Lijepa naša pretvoriti u pustu zemlju duhova? Ma, neće! Ispraznit će se samo od Hrvata, ali će doći drugi: crni, žuti, crveni. Njima će biti dobra ova zemlja.

Možda opet narastu smokve, trešnje, višnje, grožđe, crne sočne kupine kojih je isto nestalo u čestaru. Možda se vrate i ovce, koze, krave, konji, magarad. Možda se vrati i pjesma, ali ganga i gusle – neće! Ili bi se možda i mogle vratiti, ali bi trebalo i moliti i postiti te skinuti kletvu. Eh, lako je reći, ali tko će moliti i postiti kad to nije IN! Europa zatire vjeru, naciju i spol. Kažu da tata i mama nisu više tata i mama nego roditelj Jedan i roditelj Dva? Ma, je li?! Ne dam ja nikakvim tranvestitima svoje trudove, svoju mučninu u trudnoći, svoje neprospavane noći zbog grčeva u trbuščiću, zbog prvih zubića, upale grla, bronhitisa..., ne dam radosti odrastanja ni muke ni ljepote koje ono nosi, ne dam vađenje prvih zubića, prvo plivanje, prva slova i sricanje

*riječi..., ne dam materinstvo! Zar na svim indoevropskim jezicima prva riječ – mama, ne zvuči gotovo isto?! Čija je to ideja da mama nije mama ni tata tata? Kakve su to utvare koje nam kroje pravila te vrste? Iz koje su jazbine one izmilile? Bi li i protiv njihova zla pomogla molitva i post? Ja vjerujem da bi. Treba samo početi.*⁵³

2.4.2. Đavao

Prema narodnom vjerovanju, đavao se često prikazivao u različitim oblicima kako bi nanio zlo ljudima. Uključivalo je pretvaranje u magarca (poznatog i kao orko, maminjorga ili pakleni magarac), mačku (ponekad i mačić), crnog ovna, psa ili čak ljudskih oblika kako bi donijeli nesreću.⁵⁴ U Istri se pojam „orko“ ponekad koristi za đavla. U nekim dijelovima Dalmacije, izraz „mačić“ povezan je s pričama o ubijenoj djeci koja bi se noću pojavljivala. Prema narodnim pričama, orko, maminjorga, pakleni magarac i mačić često bi se pojavljivali pred ljudima noću, pokušavajući ih prevariti ili ih natjerati da ih jašu. Ti bi ih „zli duhovi“ zatim vodili kroz sela, planine i divljinu, često sve dok se ne bi pojavili prvi pijetlovi u zoru. Ove priče imaju svoje korijene u biblijskim pričama i često su korištene kako bi se objasnile nepoznate, strašne ili neobjašnjive pojave u narodnoj tradiciji.⁵⁵

Kad crni đava dijeli

Sakupio bio crni đava ljude – suradnike pa oni na svakakve načine namakli rpu blaga. Tribalo je blago podilit te se dogovore da napune puno kesa, podvežu ih i onda počеше dilit, sve ukруг, svakom po jednu, pa tako do kraja. Učini se to ovim nepoštenjačinama pošteno pa napuniše i podvezaše, a đava reče: "Ja ću dilit." Stade on kraj rpe, uze jednu kesu sebi, a drugu jednome od pajdaša. Onda opet, jednu sebi, jednu drugome, pa jednu sebi, jednu trećem i tako redon. Vide oni da je u njega puno više pa ga upitaše: "Kako to da je u tebe najviše? Dili pošteno!"

*"Pa vidite da dilim pošteno. Evo, je li jedna meni, jedna tebi i svakom tako?!"
Oni su vidili da jest tako, ali im opet nije išlo u glavu zašto je u njega najviše i ponovo*

⁵³ Kazivačica: Verica Čondić-Bijader (rođena 1948. godine).

⁵⁴ *Usmene pripovijetke i predaje*, priredila Maja Bošković Stulli, SHK, MH, Zagreb 1997, str. 410.

⁵⁵ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (Fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 441.

mu prigovore zbog toga. Onda im đava reče: "Tko vam je kriv da ne razumite! Uostalom, zar bi vi išta od ovoga namakli da nije bilo mene?" Zbunjena družina se pokunji i ostade onako kako je crni đava podilijo. Eh, šta ti je poštenje!⁵⁶

Đavao u vreći

Pogodi se đavao s čovjekom na sljedeći način: «Uzmi ti mene u vreći na leđa i nosi me svuda», reče on čovjeku. « Gdje god koga sretnoš, pitat ćeš da pogodi što je u vreći? Čim pogode, ja ću onda tegliti tebe». Znao je Zli da se ljudi neće dosjetiti što je u vreći. Učini čovjek kako su se dogovorili, ali nitko, ma baš nitko, ne pogodi što on nosi u vreći. Oznojio se jadni čovjek, zapjenio, iznemogao, ali ljudi sve nabrajaju, svašta im pada napamet, no nikako da nabasaju na ono pravo. Dođe on tako do nekog igrališta na kojem se igralo puno djece. Postavi i njima pitanje, a djeca, onako usput, bez razmišljanja, kao iz topa: «Đavao je u vreći!» Zbaci čovjek teret, smjesti se u vreću i reče: «Sad ti nosi mene dok ne pogode što nosiš, a ja ću se dotle pošteno odmoriti.» Tada đavao usklikne: «Vodi me svuda, samo nemoj među djecu!»⁵⁷

2.4.3. Vukodlaci

Česte su demonološke predaje o vukodlacima koji su zločesti i nanose zlo svakome, a okupljaju se na raskrižjima putova od dvadeset tri do dvadeset četiri sata tako da ljudi trebaju izbjegavati susrete s njima.⁵⁸ U hrvatskoj tradicijskoj kulturi postojalo je vjerovanje da se vukodlaka, odnosno osobu koja je prema vjerovanjima postala vukodlakom, treba probosti zašiljenim kolcem napravljenim od drveta koje je, prema predajama, poteklo iz drva korištenog za izradu Isusove krune. Vjerovalo se da bi probijanje vukodlaka tim posebnim kolcem izazvalo istjecanje svih tekućina iz njegovog tijela, uključujući krv, što bi rezultiralo njegovim prestankom ukazivanja ili aktivnostima kao vukodlaka. Ova vjerovanja o vukodlacima i rituali za njihovo suzbijanje bili su dio bogate folklorne tradicije u mnogim kulturama, uključujući hrvatsku. Vukodlaci su se često percipirali kao ljudi koji su se pretvorili u vukove ili druge

⁵⁶ Zapisala je Verica Čondić-Bijader, a njoj je kazivao Ante Kusić-Tonći, sin Anđelov (rođen 1950. godine).

⁵⁷ Zapisala je Verica Čondić-Bijader, a njoj je kazala Iva Kusić (rođena 1914. godine).

⁵⁸ Dragić, Marko, *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017., str. 113.

životinje i nanosili štetu zajednici. Kako bi se suprotstavili ovim opasnostima, zajednica je razvila različite obrede i vjerovanja koja su imala za cilj zaustaviti ili eliminirati vukodlake.⁵⁹

U djeda Marka u Svibu bilo dosta blaga u toru jer čovjek bijaše radišan, on i njegova obitelj. Ponosio se on svojim ugojenim ovcama i kozama. Od nekoga vremena ili mu noću nestane po jedno grlo ili nađe ranjeno ili mrtvo. Organiziraju se ukućani pa stalno netko do ponoći stražario i do ponoći sve u redu, kad ujutro – opet šteta. Ode Marko svećeniku i sve mu ispriča. Svećenik mu daje blagoslovljene soli neka drži uza se i blagoslovi mu metak u puški. „Drži stražu, ali nemoj pucati prije ponoći“ – uputi ga svećenik. Pritaji se Marko i čeka. Kad iza ponoći ovce se uznemiriše, stade ih bleka. Primače se Marko i vidi vuka. Opali iz puške, vuk skiknu i uteče. Blago se postupno smiri i ode Marko na počinak. Ujutro rano ustane, vidi krv u toru i trag krvi koji se protezao izvan tora. Marko krene za tragom i dođe do jedne kuće. Ukućani su bili na nogama, a iz kuće se čuo jauk. „Tko to zapomaže?“

„To je moja sestra. Pala je i razderala rame pa je boli.“ Čula vještica Markov glas pa ga zove da uđe u kuću, ali se on opravda da nema vremena i ode. Više nije dolazila u tor nego je otišla u Livno za pastirice. Tamo je tražila da joj dadu neku kolibicu gdje bi ona sama živjela i neka se ne brinu za stado. Ona će rano ustajati i sve oko blaga obaviti. Dadoše joj kako je tražila. Jednom prilikom pridruži joj se sa svojim ovcama jedna curica na paši.

„Hajde ti, Anđe pripazi na blago, a ja ću otići usjeći malo drva.“ Djevojčica ostade, a vještica odmah zamakne za lijeskov grm. Djevojčica se prišulja i zanimati od čuda i straha: vještica razvukla šarenu uprticu (manje pleteno uže) po ledini i onda se prevrne preko glave preko uprtice i pretvori se u vuka, a zatim pobježe u gustiš. Prepala se djevojčica, ali šuti i prati što će dalje biti. Vratila se vuk, prevrne se preko glave preko uprtice i ponovo pretvori u pastiricu-vješticu. Uze ona uprticu i ode po drva. Ubrzo se vrati i kad je trebalo ići kući reče da ide po breme, a djevojčica neka okupi ovce i potjera ih kući. Dijete učini kako je rekla, ali joj bijaše čudno što se pastirica tako sagela pod bremenom, kao da nosi težak teret, a bremešce nije veliko. Primače joj se i vidi – kaplje krv iz bremena.

⁵⁹ Ibid, str. 116.

Uplašeno dijete jedva čekalo da dođe kući. Kod kuće shvati da nema njezina ovna. Sve ispriča majci, majka mužu i on poče pratiti vješticu. Kad se jednom prometnula u vuka, čovjek uze uprticu i odnese je. Nestala pastirica, ni traga od nje, a vuk sve češće napadao blago. Krene tako čovjek koji ju je pratio, s natovarenim kolima u Makarsku na sajam. Upregnu dva konja, a trećega priveza za kola da mu bude rezerva, u zlu ne trebalo. Kad je prolazio pored svibskoga bunara Barnika, dojuri vuk i napadne čovjeka. Konji se uznemirili, ali se čovjek ne da nego se hrve s vukom. Imao je u džepiću smotuljak blagoslovljene soli, bez koje se nije išlo ni u svijet ni na put. U hrvanju mu ispade smotuljak, a vuk ga zgrabi, rastrga i poče lizati sol i – prometnu se u nestalu pastiricu.⁶⁰

Žena -vuk

Jedna baka tvrdi da je svojim očiman vidila kako se nježina susida Dž. prometnila u vuka: «Bila je s menon u paši. Odjedared uze uprticu (kraće crno-bijelo uže) i ode. Ja izdaljega za njon, a ona iza jednoga busa prostre uže po ledini, prikobaci se priko njega i dok trepneš, prometnu se u vuka. Unda ode i ubrzo se vrati. Ponovo se prikobaci priko uža i vrati svoj stari izgled. Kad smo prikupile blago, moga najboljega ovna nije bilo. Puton kući, ja san svrćala blago sa strane, a ona je nosila na leđin brimešće grma, ali se činilo da je puno teže nego je izgledalo. Kad san se primakla bliže, vidin, vire noge i rep moga ovna iz brimena. Pripala san se, noge mi se osikle i nisan smila ni mogla ništa reć. Ko će žđavlon imat posla. Znala je ona ljudiman svakakva zla praviti pa je bilo bolje svete vode u usta i kuco! Kuća joj bila na kraju sela i na rubu šumarka u brdu pa je ona to koristila i počešće klala blago i odnosila, najčešće u ćindiju (predvečerje).

Jednon prilikon dodijalo ljudin to zlo pa krenu potajice u hajku vrebati vuka. Dođe vuk brzo i taman da će ščepat janje, a jedan od lovaca opali i rani vuka, ali jin isto uteče. Sutradan se proćulo da je ona zaleгла u krevet i da je ranjena. Čujo o tomu i pop i ko to radi pa kad beštiju jednoč susritnu, jašući na konju, ukori je i taman kad je tijo zaklinjati, ona se prometnu u vuka pa da će na konja. Konj se u strau prope, a moj ti jadni pop s konja – doli! Unda ona jopet izmaknu i ni pop joj se više nije usudijo prići.⁶¹

⁶⁰ Zapisala je Verica Čondić-Bijader, a njoj je kazivala Marija Čondić-Marinović (rođena 1943. godine).

⁶¹ Kazala mi je i zapisala Verica Čondić-Bijader, a njoj je kazao Nediljko Bodrožić, Markičin (rođen 1944. godine).

2.5. Eshatološke predaje

Eshatološke predaje pripovijedaju o potresnom pojavljivanju ubijene tek rođene vanbračne djece, umrle nekrštene djece i ubijenih odraslih osoba. Eshatološke predaje govore i o pokojnicima koji su se ustajali iz groba jer nisu ispovjedili sve grijeh. Te bi se osobe prikazivale samo svojim ukućanima i čim bi kazale neispovjeđeni grijeh, zauvijek bi nestajale.⁶²

Di je plašilo

U Svibu, u Potpolju, govorilo se da se od Ogredice do Galiničića, noću ukazuje dite u bilu. Digoda se i zvonce čuje. Jedni čuli i vidili pa virovali, drugi ne vidili, ne čuli pa i ne virovali, ko narod. Ovo zadnje san na svojoj koži ositijo i, nako mi Bog pomoga, nako mi duša Boga vidila, ovo ti je živa istina. Bilo je to ovoga lita (2006. g.). Bilo je prid samo podne. Od Sinja se namršilo nebo i spuščalo se, ko da će na zemlju, počelo sivat i grmit pa i pokoja krupna kap probijat. Ona moja mala unučica nije bila u kući. Sin mi nema nego nju, pa ko kukavče, uvik biži di su dica. Svaki dan bi se igrali u Ogredici na ledini pa san mislijo da je i sad tamo i da će je ujtiti kiša. Zoven je, a ona se ne javlja. Čujen ja džugor i pođen tamo, nije doleko, nema pedes metara od kuće. Kad ja tamoka, džugor sve jači, a dice nigdi. Koji je sad đava? Ja za glason i dođo do jedne gromilice, a ono – ižnje više. Ja na nju, a ono se iz zemlje čuje tisuću ljucki glasova. Svi ko da jauču, plaču, svađaju se, ali nikakve riči ne moreš razumit ni razoputit. Uvatijo me nikakav stra, ma jopet pomislin da nisu đavlija dica štogod snimila pa zakopala tranzitor da koga poplaše. Zna jin svaki bejaj past na pamet. Unda ja, nako u strau, bubnen nogon ispod sebe i viknen: šta vičeš ti doli?! Kako ja udari, nako san izbijo jedan kamen i ukaza se rupa. Unda ja, ne bud lin, malo proširin rupu i nama zanimi; unutra gola lubanja, a oni džugor pristade. Niti je ko zna otkad se panti da je tute bijo greb, niti da je kogod ubijen ili bačen. Kažu, Mate se siguro napijo. Nisan, dite, a da i jesan, otklen unda lubanja? Ko će to razumit?⁶³

⁶² Marko Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (fakultetski udžbenik). Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008, str. 426-427.

⁶³ Zapisala je i kazala mi Verica Čondić-Bijader, a njoj je kazao Mate Nediljko Čondić-Galiničić (rođen 1934. godine).

Mrtvi ubili živog

Pripovijaju po Vinjanima, da su mrtvi ubili živoga. Živ je bijo Vrano Tomasović lipo do prid kraj godine 1936, a umro je u jedanaestom mjesecu. I kaže da su ga mrtvi smakli. Vrano je bio jemeta puno godina u crkvi sv. Ante u Gornjim Vinjanima. Valja pravo kazati, duša je jedna. Vrano je vršio svoju službu pošteno. Nikada mu nije izostala „ava marija“, ni jutrom, ni podnevom, ni večerom. A i narod se odaziva pošteno. Svaka bi mu kuća dala, pri koncu godine svoju dužnost. Koja bukara, koja čanjčić, a nike i po varićak žita. Vrani dobro, a selo mirno. Ove godine, trideset i šeste, ode Vrano jedne večeri crkvi, da zazvoni „avu mariju“. To je taman bilo taman u smrknuće, kad se da dili od noći. Tomasović je zvonijo po običaju jedno pet minuta. Kad na jedan ma opaziše pametniji ljudi, da se ej konop izmaka remeti iz ruku ili prikinuju. Zvono kucne pa umukne. zvono zazvoni pa priduši. I dosad se je to dešavalo, pa nije zla bilo. A nije odveć ni začudno. Žena i dica čekali Vranu i čekali s večerom, i jedva ga dočekali. Doša, ali ni živ ni mrtav. Jedva gamiže, teško progovara. Prosti mu žena uz vatru, i upeče mu kosti. Kad se malo ugrija, zapita ga žena. „Šta je tebi Vrano? U čemu ti je muka?! – „Ubilio me mrtvi!“ – odgovri Vrano. „Bog s tobom Vrano, kakvi mrtvi. Mrtvi se ne dižu, mrtvi poživaju u miru!“ Vrano jopet: „Ubili me mrtvi!“ Jadna žena pomisli, da je Vrano smetnujo, i skoči po komšije. Dodoše četiri čovika i zapitaše Vranu, šta mu je bilo. A Vrano uvik ponavlja jednu te istu: „Ubili me mrtvi!“ Sutradan dođe i misnik, da ga naredi. I on ga upita prid čeljadi: „Šta ti je Vrano?“ On odgovori isto: „Ubili me mrtvi. Šest ji je bilo.“ Treći dan izdanu Vrano. Po smrti Vraninjoj, počeo narod svašta govoriti. Jedni kažu, pokra Vrano mrtvačku lemozinu. Drugi vele, nije platijo mrtački Misa. A svi kažu: “ Ubili ga mrtvi!”⁶⁴

2.6. Pričanja iz života

⁶⁴ Silvestar Kutleša, *Život i običaji u Imočkoj krajini*, Matica hrvatska, Ogranak Imotski i Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad, Imotski 1993, str. 408.

Pričanja iz života obično su kratke i često podrugljive priče koje se bave ismijavanjem stanovnika određenih regija i sela, članova određenih društvenih skupina kao što su seljaci i malograđani, te pripadnika određenih zanimanja kao što su činovnici i policajci. Ove priče često sadrže humorističke elemente i često se isprepliću s novelama, anegdotama, šalama i vicevima.⁶⁵

Grlati don Lovre

U dobranjama služio na župi svećenik don Lovre. Siromašno je to selo u krševitoj Dalmatinskoj zagori, odakle je gotovo sve iselilo. Ostala starčad i njemački umirovljenici. Tko je bio promućurniji u Njemačkoj, položio je vozački pa mu je sada ovdje lakše, ali većina nije i tu bi uskakao don Lovre. Ako treba doktoru, udaljenom petnaest km – don Lovre će odvesti, ako u banku, on će, ako u Mjesni ured, opet on i niz drugih usluga. Voljeli su ga. Kako je bilo nagluhe starčadi, don Lovre je navikao vikati na propovijedi dok nije bilo mikrofona, a kad su se pojavili mikrofoni, on bi ga samo odgurnuo i dalje vrlo glasno propovijedao. Imao si osjećaj da će usred propovijedi zapjevati gangu. Jednoga dana susretne ga jedna žena iz susjedstva pa mu reče: „Don Lovre, jutros sam bila u polju i radila i čula svu Vašu propovijed. Nije mi trebalo ići u crkvu.“ A don Lovre će kroz smijeh: „Što nisi pružila jezik, mogao sam te i pričestiti“.⁶⁶

Krupna riječ

Živio u selu tako jedan momak, onako, Bože mi oprost, malo tupast pa mu se zanedalo oko ženidbe; neće ga cure, pa neće. Naoko i ne bijaše grd, ali brate, kad progovori, ...bolje bi mu bilo da je šutio. Odlučiše ga rod i prijatelji svakako oženiti pa kad ga neće cure izbliza, neće li ga uzeti neka izdaljega. Operu ga dobro, obuku i povedu u udaljeno selo gdje ga nitko nije poznao, ali mu zaprijete da on ne smije ni riječi progovoriti, a oni će mu isprostiti curu. Tako je i bilo; prijatelji razgovorljivi, momak naočit te isprosiše curu i počеше nazdravljati. Tada punac podiže bukaru s

⁶⁵ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 444.

⁶⁶ Zapisala je i kazala mi Verica Čondić-Bijader, a njoj je kazala Neda Čondić-Galiničić.

vinom, nazdravi svima pa se obrati zetu: «Živio, zete! Što si, bolan, tako zamukao? Daj, reci i ti jednu krupnu!»

«Badanj!» - odvali zet.⁶⁷

Cigo u drači

Uhvatili cigo u krađi pa ga odlučiše kazniti. Dograbe ga dvojica-trojica i bace u draču. Neće krv prolijevati, ali će se on malo napatiti i neće mu više padati napamet krasti. Poče se cigo usred drače grohotom smijati. Promatrači u čudu gledaju kako se smije, a drače mu grebu i bodu kožu pa ga upitaju: „Zašto se smiješ? Zar te ne bodu drače?“

„Smijem se od sreće, braćo, kako sam dobro prošo; zamisli da ste draču i zapalili! To se zove optimizam!⁶⁸

3. Legende

Pojam legende je sličan pojmu usmene predaje, ali postoje neke ključne razlike. Legende su često povezane s vjerskim sadržajem i često opisuju živote svetaca. Ove legende su prenesene u usmenom obliku iz crkvenih propovijedi i Biblije. Riječ „legenda“ na latinskom jeziku znači „ono što valja“ ili „ono što treba čitati“. U prošlim ideološkim sustavima, pojam legende se koristio za označavanje nečega što je fabulirano i neistinito. U usmenom folkloru, pojam legende rijetko se koristio u „stvarnom“ smislu. U prošlosti su mnogi velikani postali legende sami po sebi, ali su neki osporavani kao imaginarni heroji i izmišljene priče, na primjer, u slučaju hajduka. Legende, kao i predaje, uključuju nadnaravne elemente, ali za razliku od predaja, one ne izazivaju strah ili nesklad, već vjeru u Božja čuda. Nadnaravni elementi dodaju fantastičan element legendama, dok su neobične osobine likova i njihove sudbine glavni dio priče. Legende nisu toliko vezane uz određene geografske lokacije kao što su predaje, već se usredotočuju na prikaz čudesnih događaja.⁶⁹

⁶⁷ Zapisala je i kazala mi Verica Čondić-Bijader, a njoj je kazao Andeo Dragan Kusić (rođen 1907.).

⁶⁸ Zapisala je i kazala mi Verica Čondić-Bijader, a njoj je kazivao Ilija Čondić-Bijader (rođen 1935. godine).

⁶⁹ Botica, Stipe, *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb 2013., str. 446.-447.

Motiv uništenja Sodome i Gomore iz Starog zavjeta snažno je utjecao na hrvatske legende. U ovim legendama, često se pojavljuju Isus, sveti Petar ili dva anđela koji dolaze prurušeni kako bi ispitali Gavanovu oholost, škrtost i nemilosrdnost. Najstariji pisani tragovi ovih legendi kod Hrvata datiraju iz 15. stoljeća, a pronađeni su u djelu poznatom kao *Fiore de virtu*. Fra Petar Bakula u svom djelu *Šemantizam* također spominje legendu o uništenju Gavanovih dvora, koji su se nalazili na lokaciji današnjih Crvenog i Modrog jezera u Imotskom. On naglašava da se narod i dalje sjeća mnogo toga o tom događaju i prenosi te priče.⁷⁰

Postoji jedna verzija legende koju je 1936. godine zapisao imotski franjevac, fra Silvestar Kutleša, najviše po kazivanju Stipana Mršića, Ivana Sliškovića i Mate Škore:

Bio je u davna doba, blizu Imotskoga, jedan bogati čovik zvani Gavan. Po kipu čovik, ali po srcu i duši đava. U Gavana bilo svega samo duše nije. U Gavana dvoji dvori, jedni lipši od drugi. U dvorima svakog blaga, a van dvora ni broja se ne zna. Čije polje? Gavanovo. Čije brdo? Gavanovo. Novca je ima toliko da mu pogotovu broja nije zna. Novac je drža u sobam, na tavanu, a ne u sanducim. Zlato u jednoj, srebro u drugoj, bakar u trećoj sobi. Mala je ima na sedamdeset i sedam mista. U svi sedamdeset i sedam mista bile su pojate i torovi. Različite pojate za krupni, a različite za sitni zub. Otklen Gavanu toliko blago? Ništo i stariji doranili, a najviše Gavan krivo steka i primaka. Što privarom, što silom, što kamatom, pritiska i grad i sva sela, od Kamenjaka do Gruda, svu burnu i zapadnu stranu polja i oko polja imotskoga. Ima je dosta kmeta i slugu, bezdušni ka i on sam (Gavan). S pomoću kmeta otima je čoviku parnicom. Kmeti se zakuni krivo, a Gavan dobij parnicu. Je li ti zajmijo sto kroz godinu dana, valja mu vratiti dvista. U jednim dvorima litova je Gavan, a u drugim dvorima zimova. Ima je Gavan ženu i jedno muško dite, ne jako. Žena bila prava slika i prilika svog čovika pa i gora, jer olija. Težaka mrzila, a prosijaka s vrata gonila. Dosta je palo sirotinjski suza. Uzdasi i suze sirotinjske i Bogu dodijali. Jednom Isus – milosnaga bila – dođe ka prosijak, prid istočne dvore Gavanove. U dvorima ne bilo Gavana, nego mu žena. Otiša Gavan u zapadne da miri i broji novac. Zakuca Spasitelj na Gavanovim vratima šćapićem i reče: „Daj štogod prosijaku, Bog ti da! Pogledaj na sirotu, Bog na te pogleda! Utiši gospodarice gladna, utišijo tebe Bog!“ Kad dodija Gavanovici, izađe na vrata i reče prosijaku: „Ajde mi s vrata! Vi skitančine i linčine ne date mi mira meni i ditetu mome u kući mojoj!“ – „Daj zalogaj kruva, Bog ti

⁷⁰ Dragić, Marko, *Starozavjetni motiv Sodome i Gomore u Bakulinom Šematizmu i u suvremenom pripovijedanju u Hercegovini*, Zbornik o Petru Bakuli, Hrvatski studiji Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2013., str. 75.

da!“ – proslidiprosijak. „Šta će meni Bog tvoj, dok je meni Gavan moj!“ – uzgorito reče Gavanovica. Nu da se otrese prosijaka, donese joj sluga iz kuće koru kruva, metnu joj sluga na papuču od noge i ona dobaci prosijaku. Sramota joj se činilo da rukom prosijaku dade. „Daj mi gazdinice i jedan trs kupusa, kad ti ga je Bog da u vrtluovliko.“ – opet će prosijak. Gavanovica naredi slugi, da mu održi trs kupusa, ali oni trs uz put što u nj pasi zapišaju. Sluga ode i odriza, ne oni trs, nego drugi zdravi. Boja se je Boga ovi sluga. Prosijak primi i ode. Ali na rastanku reče slugi: „Noćas će biti svašta, ti se ne boj ništa! Gromovi će pucati, zemlja će se tresti, i jezera će se otvarati. Ali sve to tebi nauditi neće!“ Prosijak reče i ode. Sluga ostade zamišljen. Sluga je ovi virova u Boga, i zaradi Boga i svoje duše Gavana pošteno služijo, ali prosijaku nije sve virova. Od sveg Gavanova dobra najvolijo je ovi sluga Gavanovo dite. Kad se naš Gospodin – milosnaga bila – rasta od poštenoga sluge, pošla je od jednog do drugog čobana i kmeta Gavanova. Od sedamdeset i sedam čobana, i isto toliko kmeta nađe ji samu dvojicu sa srcem i dušom. Kako bi Isus kome doša, pita bi kakav darak na put Božji. I svi ga odbiše ili zanikaše osim dvojice. Ali ji je zato sve Bog i pokara, osim ove dvojice čobana. U jednoga od ove dvojice zapita Isus jedno janje. „Bi li ti prijatelju – upita Isus prvoga – zaradi Boga pogleda na čovikasiromaja i prigorijo jedno janje? Odavna se omrsijo nisam?“ – „Moj gospodar Gavan – reče Isusu kmet – ne daje mi godišnje nego tri ovce. Tri ovce ojanjile po jedno, to ti je troje janjaca. I moja su dica i gola i bosa i sotna, ali kad pitaš zarad Boga, prigoriću janjca. Evo ću otići odma po nj.“ „Nemoj ići – reče mu Isus – ako je srce ka i jezik, sam će janjac doći!“ Kad evo ti domalo janjca ide sam iz tora. Kmet uze nož, zakla janjca i sadri. Žena mu navisi vodu i pristavi meso. Kad je janjac bijo gotov, reče Isus: „Svi idimo i blagujmo, ali nijedne košćice nemojmo na stranu baciti!“ Kad su blagovali i nasitili se, Isus skupi kosti sa sinije i metnu na sridu. Kosti se sjediniše, janjac oživi i uteče u tor. A Isus reče: „Prijatelju, od ovog janjca Bog će ti dati iljadu ovaca!“ tako je i bilo. Kad dođe Isus drugomu poštenjaku Gavanovu čobanu, zapita šaku vune na put Božji. I ovi čoban reče: „Kad pitaš prijatelju, na put Božji, daću ti ne šaku, nego jedno runce. I ja sam go i odrpan, žena i dica još gore. Kmet sam Gavanov. To je dosta reći! Svejedno, kad pitaš na put Božji, evo ti cilorunce!“ Isus primi runo vune, prikriži rukom i ukaza se cili plast vune prid kućom. Prosijaka nestade, a vuna ostade. Gavan ta dan vazdan novac mirijo i brojijo, i nije ga pribrojijo. Ka puno ga bilo. U brojenju i noć ga zatekla, pa osta na konaku u zapadnim dvorima. Dok je on s novcom se bavijo, nije ni pogleda šta na dvoru biva. Na dvoru crne oblačine spuščale se do zemlje. Ne vidi se prsta prid očima. Od Bijakove i Zavelima siva i grmi. Gromovi pucaju i Gavana pozivlju zadnji put na obraćenje i

skrušenje. Ali sve zaludu. Gavan ne viruje u Boga, nego u novac. Munje i gromovi se približaju, vitrina trese Gavanovim dvorim, Gavan isto u novac pilji. Pod zemljom čuje se tutnjava, zemlja se već trese, Gavan ne more da se rastavi od nonca. Dolazi jeda jaki udarac od potresa, za njim drugi još jači. Kad dođe treći – najjači – proside se zemlja. I dvori Gavanovi, i vas novac, i Gavan sa svom svojom službom ode u zemlju. Stvori se Crljeno jezero. Kako su zidovi oko dvora uokrug bili, tako je i jezero okruglo. Zidovi od dvora, za vedra neba i mirne vode, mogu se nazriti i danas u vodi. Ali gavana nigdi. Gavan se nije ustavio prvo pakla, a novci i dvori jesu. Iste te noći prosidoše se i istočni dvori i Gavanovica u njima. Vitar, munje, grmljavina i trišnja uplašiše nemilo Gavanovu ženu u istočnim dvorima. Vapije Gavana u pomoć, a Gavana nema. Zove sluga, ni slugu nema. Bave se sami sobom. Prišnija je njima glava nego gospodarica. I dok Gavanovica kriči, plače i jauče, Boga neće u pomoć da zove, jutrošnji prosijak javlja se virnomu i dobromu slugi Gavanovu, i veli mu: „Uzmi tu zobnicu što visi o gredi, u njoj ti je vas najam. I odmabiži, ovo će sve otići u propuntu! U elac! Ovo je prokleta kuća i proketo misto!“ Kad to reče, nestade ga. Sluga uze zobnicu i obisi o ramenu. I dok se mislijo, šta će poniti još od svoji stvari, pade mu na pamet, u bešicidite Gavanovo. Skoči do diteta, uze ga u naručaj i biži. Čim izađe iz dvora, utonuše dvori u zemlju i Gavanovica u njima. Kako je sluga biža i ditenosijo, za njim je zemlja tonula i jezero se stvaralo. Tako je postalo Modro jezero zvano i Imocko, ali najviše zvano Gavanovo. Zato je i Modro jezero otišlo u dugljinu, a ne uokrug. (...)“⁷¹

4. Etnološki i antropološki kontekst

4.1. Ganga

Većina stručnjaka slaže se da je ganga nastala u Imotskoj krajini. S obzirom na način izvođenja ganga je višeglasno pjevanje na način primitivne polifonije. S obzirom na tekst ganga je lirski dvostih. Pisana je u desetercu, najkarakterističnijem stihu narodnih pjesama. Ganga je dvopjev; jedan pjevač pjeva, a prati ga jedan, dva ili više „gangača” i to svi u jedan glas. Koliki će broj „gangača” biti, ovisi o skupini ljudi, koja sluša, o slaganju glasova, a i o samom „pivaču” predvodniku i jačini njegova glasa jer glas vođe mora nadvisivati ostale. Glavni

⁷¹ Kutleša, fra Silvestar, *Život i običaji u Imockoj krajini*, Matica hrvatska ogranak Imotski, Imotski 1997., str. 46.-48.

pjevač započinje pjesmu i predvodi ostale u pjevanju. Za „pivača” se kaže da „piva” ili „vodi”, a za pratioce se kaže da „gangaju” ili „prate”. Kad glavni pjevač završi prvi stih, gangači prihvaćaju, a on istodobno s gangačima nastavlja drugi stih. Svakomu je čast biti glavni „pivač”, pa se često pjevači natječu, tko će započeti pjesmu.

Ganga je najreprezentativniji oblik izvorne folklorne glazbe većeg dijela središnje-dinarskog područja. Istraživači se slažu da je nastala oko 1900. godine, posebno na području Imotske krajine. Postoje različite pretpostavke o porijeklu imena „gang” ili „ganga”. Prva pretpostavka sugerira da su prateći vokali u gangi pjevali napjev na slogovima „gan-gan” kako bi imitirali zvuke gusala. Druga pretpostavka povezuje izraz „gang” s albanskom riječi „kang” (ili „genge”), što znači pjesma, veselje ili zabava. Postoji i teorija da ova albanska riječ potječe od latinskog glagola „canto” što znači pjevati. Važno je napomenuti da je ganga posebno značajna u glazbenoj tradiciji središnje-dinarskog područja, gdje je postala integralni dio kulturnog identiteta i obogaćuje kulturno naslijeđe tog područja.⁷²

Postoji legenda da su Hrvati porijeklom od jednog slavenskoga plemena i naravno još davno prije Krista su krenili preko Perzije i oni su pjevali psalme kad su otišli odozdo i jedan pjeva, a drugi ponavljaju. Znaš kako se psalmi pjevaju ko antifona u psalmu. Tako su oni čitave psalme pjevali. Međutim, vremenom stoljećima se je vjera pogubila i psalmi su se pogubili, a ostalo je pjevanje da jedan pjeva a drugi ponavljaju, ali svjetovne pjesme. Da bi na kraju, ne ponavljaju sve nego samo prate onim škecom u grlu. Dakle jedan pjeva, a ostali gusle. A gusle prati vokalna glazba iz grla dakle. To se uči iz djetinjstva, to se ne može naučiti teoretski, a Vlado Gotovac je pokušao napisati note za to, međutim nije uspio. I ovaj teško je to naučiti. Nas smo bile četiri sestre, a dvi smo znale, a dvi nisu. Ono iz djetinjstva, ako uvatiš odma onda odma znaš, a poslije je teško to naučiti. Pjesme duhovne koje su se prije pjevale zvale su se gakhe i tako je onda ganga ime dobila. Ganga je inače razgovor. Ona može biti tužna, može biti nježna, bezobrazna, može biti šta god život nosi. Na dernecima i silima su se upoznavali momci i cure i šetali bi i pivali bi gange. Ganga je isto što i ojkavica, bećarac, što i rera, treskavica. Ganga je poruka, odgovori ili šuti. Kaže se da je u Slivnu sramota da neko ne zna pivat gange, a i kod nas vamo u Grabovcu je bilo sramota.⁷³

⁷² Buble, Nikola, *Ganga u kontekstu svekolike autohtone folklorne glazbe Dalmatinske zagore i zapadne Hercegovine*, Ganga, u: Glibota, Imotski zbornik 1, Matica hrvatska, ogranak Imotski, Imotski, 1992., str. 150-152.

⁷³ Kazivačica: Nediljka Dujmović (rođena 1947. godine).

*Ja sam svomu vratila mladiću,
more kupit petrulja za sviću.*

*Ljubičice narasle u zidu,
ja malena gubim se u stidu.*

*Ja kroz selo na me pasi laju,
vrazi cure pa ih tušikaju.*

*U mog dragog crna kosa gusta,
crne oči i malena usta.*

*Ja sirota nemam majke svoje,
moj dragane ne našla ni tvoje.*

*Hvalio se da je k meni doša,
samo mi je pokraj kuće proša.*

*Oj Njemačka zašto nisi bliže,
da mi dragi bar misečno stiže.*

*Zbogom selo popišam ti pute,
kasno ću se povratiti u te.*

*Materina oće da se ljubi,
još joj lanjska pura oko zubi.*

*Zbogom selo popišam ti pute,
Kasno ću se povratiti u te.*

*Džaba ti je auto i kuća,
kad te vidin, dobijem na pluća.*

*Tanak, visok, malo se povijo,
doša k meni da bi se ženijo.*

*Ljubi dragi, rodit ću ti sina,
junačinu od sedan aršina.*

*Ljubi dragi moje lice sreda,
dosta si ga neljubljena gleda.*

*Svibsko selo oko pola leglo,
tu me srce za draganom steglo.⁷⁴*

*Mala mi se uvija ko žica,
iskeljila zube ko lisica.*

*Iđe Božić, iđu moje brige,
S kim ću Bože u matične knjige.*

*U mog dragog i u moga dase,
crna kosa na krupne talase.*

*O moj Svibu žalila te ne bi,
Da se nisam rodila u tebi.*

*Moj dragane sve moje do Gospe,
sve bi lako da ti nije vojske.*

⁷⁴ Zapisala je i kazala mi Verica Čondić-Bijader, a njoj je kazivao Mate Nediljko Čondić-Galiničić (rođen 1934. godine).

*Naša kuća ko palača sija,
u njoj tužna tvoja najmilija.*

*Ljubi dragi dokle traje mraka,
radi blento, poslat će maraka.*

*Ja malena, moja lola veća,
volimo se već godina treća.*

*U Lovreću nigdi ništa nema,
samo baba i šugavi žena.*

*Ja na silo, legla moja Zlata,
Šibicon mi zapričila vrata.*

*Oj suboto što ideš polako,
ja i dragi volimo se jako.*

*Sunce zašlo, nisan ni vidila,
po njemu bi lolu pozdravila.*

*Svekrvice moje grožđe rano,
kad me budiš zovi polagano.*

*Kad se udam i pođem u drva,
ja ću zadnja, a svekrva prva.*

*Svekrvice, nerođena majko,
tvoje dite, moje sunce žarko.*

*Dođi dragi kad moji polegu,
i sa sobom povedi kolegu.*

*Dođi dragi okolo il prijeko,
selo moje nije ti daleko.⁷⁵*

*Na Dobranje kod svetoga Ive,
sve su cure gobave i krive.*

*U mog dragog noge kokošije,
kad dolazi ne čuju komšije.*

*Jedva čekam Božićnoga mira,
da mi dragi ne troši papira.*

*Moj dragane, došli su Svi Sveti,
je li tebi kuća na pameti.*

*Moj dragane ime ti Marijan,
pravo mi te ostaviti zijan.*

*Volila bi stati neudata,
neg nositi uže oko vrata.*

*Hvalio se da ima fotelju,
kad oženi, nema ni postelju.*

*Hvalio se da ima sitnice,
kad oženi, krevet na šošice.*

⁷⁵ Zapisala je i kazala mi Verica Čondić-Bijader, a njoj je kazivala Marija (Zlata) Čondić-Bijader (rođ. Begov, 1943. godine).

*Ja svekrvu susrela na vodi,
o kakva je Bože oslobodi.*

*Svekrva mi poslala avizu,
da joj sinu ne dolazin blizu.*

*Hvalio se da me je ljubio,
nako ženu kad se oženijo.*

*Modra moja oko mene leta,
mater mi je skrojila do peta.*

*Bosančino, neobrano zelje,
jadno curi u tebi veselje.*

*Sinje more da znaš govoriti,
imala bih koga pozdraviti.*

*Volila me kono majka sina,
a sad kaže da me nije tila.*

*Volila me kono žena muža,
a sada mi džigaricu pruža.*

*Mili Bože, ko bi reka lani,
da će Božić slaviti partizani.*

*Hvalio se da imade svega,
a sinoć je bez večere lega.*

*Šta si mala obrve navukla,
izgleda mi da bi se potukla.⁷⁶*

*Kućo moja, bagremove grede,
sve san proda, prodat ću i tebe.*

*Moj dragane, kutijo bombona,
nemoj ići di je gostijona.*

*Što si moja pocrnila diko,
da di ti je ljiljanovo mliko.*

*Vojnički me pasač opasao,
moja mala je li tebi žao?⁷⁷*

*Ja u vojsku tri godine dana,
Osta moja mala neudana.*

*Selo Svibu viš Barnika vode,
u tebi su cure ko jagode.*

*Maglaj brdo, Samarina strana,
tu je mene odgojila nana.*

⁷⁶ Zapisala je i kazala mi Verica Čondić-Bijader, a njoj je kazivala Milica Čondić-Galiničić (rođ. Čondić-Bijader 1937. godine).

⁷⁷ Zapisala je i kazala mi Verica Čondić-Bijader, a njoj je kazivao Nediljko Bodrožić, Markičin (rođen 1944. godine).

*Zaljubi se, dade brigu sebi,
da sam znala, života mi, ne bi.*

*Zaljubi se, jedna briga više,
sad otiša pa neće da piše.*

*Mala moja , Omrčen te prosi,
kud te đava na Tjericu nosi.*

*Da su suze ružice od zlata,
Kitile bi dragog oko vrata.*

*Ko je zakon o braku sprovedo,
sin mu zeta u kuću dovejo.*

*Neću majko bosanskoga blesu,
pismo piše, ne meće adresu.*

*Piši dragi na listu od loze,
koji mi te parobrodi voze.*

*Sveti Ante platit ću ti misu,
da se ljube oni koji nisu.*

*Sedam zvizda u Gospinu kolu,
oću li te vidit moj pokoju.*

*Sunce žarko ne griješ jednako,
ili ogrij il nemoj nikako.*

*Dabogda mi oslipijo ćako,
ne vidijo kako nosim kratko.*

*Masliđanu, da mi je ko tebi,
svakoj šugi mirisao ne bi.*

*Livno, Duvno i Bukova gora,
tu je mene zaticala zora.*

*Da sam znala da je vaka šala,
od tri bi se godine udala.*

*Vrag odnijo graničnog stražara,
zašto mi je pustio bečara.*

*Svate moje neće vozit kola,
već avion priko sinjeg mora.⁷⁸*

*Moj mi dragi u korpi donio,
šećer, svilu i košulju bilu.*

*Svašta ima u našega Tite,
žena mužu napravila dite.*

*Šta će đava kad nestane žena,
ko će curan nadvat imena.*

*Ja malena, dragi mi se ruga,
narast ću mu godina je duga.*

⁷⁸ Zapisala je i kazala mi Verica Čondić-Bijader, a njoj je kazivao Ante Čondić-Bijader (rođen 1937. godine).

*Sunce žarko pozdravi mi milu,
kada dođeš na Ivan-planinu.*

*Dođi dragi kad sam kod ovaca,
nećeš biti željan poljubaca.*

*Sveti Ante, milostiva srca,
privati je da se ne koprca.*

*Imočani dok pođu na rađu,
nema cure koju ne obađu.*

*Kaže mala da mi nije tila,
nije moja prilika ni bila.*

*Jesi zgodna Šitumova Nede,
na tebi bi privozijo grede.*

*Oj curice, moja si do zore,
A od zore mile majke svoje.*

*Moj bi doša, al nema miseca,
pomrčina pa se boji zeca.*

*Rujna zoro kud si požurila,
još se nisam dragog naljubila.*

*U mog dragog obe noge krive,
izgleda mi da su obe live.*

*Moj je dragi jedinak u majke,
za menom je podera opanke.*

*Šarove se krave ne prodaju,
ni pigave cure ne udaju.*

*U parice jezik ko lopata,
U Beograd može za dvokata.*

*Mala moja kakva ti je glava,
da je držak bila bi ko tava.*

*Sveta Kate, ti slomila nogu,
ja te više čekati ne mogu.*

*Moj bi doša, a nema u čemu,
obuka je babinu jačermu.*

*Ja sam momu džigaricu dala,
turila je nogon sa solara.*

*Runo vune pripada uz ovce,
a petak je silo za udovce.⁷⁹*

⁷⁹ Zapisala je i kazala mi Verica Čondić-Bijader (rođena 1948. godine).

*Gangaške pisme su se stvarale na licu mista. Pivalo je i mlado i staro, a ko je u ditinjstvu nije naučijo nije je ni nikad kasnije uspijo naučit. Česta su bila pripivanja: to je značilo da jedna strana otpiva pismu čijin tekstom izaziva onu drugu. Druga je morala isto tako brzo smisliti i odgovorit. Zato bi svaka grupa izabrala najsposobnijeg koji je ima dar u trenu smisliti odgovor i poklopiti onog drugog. Oko takvi grupa bi se brzo našla publika koja bi navijala i smijala se. Na gangu se nisi smijo naljutiti. Ako znaš smisliti pismu i vratiti onda vrati, a ako ne znaš unda muči, izgubijo si u pripivanju! Oni koji su znali dobro voditi pripivanje uživali su veliki ugled u svom kraju. U imotskom selu Slivnu se držalo da momak ili cura koji ne zna gangu nije za ženidbu ili udaju.*⁸⁰

4.2. Grabovačko kolo

U posebnim, svečanim prigodama uhvatili bi se u kolo i mlado i staro, naizmjenično muško i žensko. U sredinu kola stala bi jedna osoba, dok bi se kolo okretalo, i promatrala koga će izabrati. Kolo bi pjevalo, hodajući u rug bez nekih posebnih koraka, u smjeru kazaljke na satu:

*I rešetio žice ima
(ime osobe u kolu) se sviđa svima.
Ajde Mare biraj para,
Da vidimo je li valja.
Cipele ćeš poderati,
Para nećeš izabrati!
U kolo, iz kola,
Ajd poljubi medna usta,
Mare, đavole!
Ako nećeš nikoga,
seli odma iz kola.*

(Tada osoba iz kola izabere nekoga, suprotnog spola i oni zajedno igraju u sredini kola dok kolo ponovno otpjeva tekst s imenom onoga tko je izabran. Nakon završene pjesme, prva osoba odlazi, a druga bira novu, i tako redom. Tu bi se vidjelo tko je najpopularniji od mladića i djevojaka. To su bili oni koje su najčešće birali.)⁸¹

⁸⁰ Kazivala: Verica Čondić-Bijader (rođena 1948. godine).

⁸¹ Kazivala: Verica Čondić-Bijader (rođena 1948. godine).

4.3. Običaji za Ivandan

U hrvatskoj tradicijskoj baštini, kao i u baštini mnogih drugih naroda diljem Europe i svijeta, postoje različiti običaji, rituali i vjerovanja povezani s blagdanom sv. Ivana Krstitelja. Ti običaji uključuju paljenje ivanjskih vatri u sumrak uoči samog blagdana sv. Ivana Krstitelja. Stari običaj podrazumijeva da se mladić i djevojka uzmu za ruke i zajedno preskoče vatru ivanjskog krijesa, dok pojedinci sami preskaču vatru. Vjerovalo se da će vještice, morska čudovišta i druga demonska bića biti spriječena u svojim zlima djelovanjima dokle god plamen i dim ivanjskog krijesa budu vidljivi. Osim paljenja vatri, blagdan sv. Ivana Krstitelja obilježava se i drugim obredima kao što su ophodi krijesovalja (krisnica, ladarica), hodanje po pepelu koji ostane nakon krijesa, ritualno umivanje i kupanje u izvorima, rijekama i moru. Sve ove aktivnosti često se odvijaju prije izlaska sunca u jutro blagdana.⁸²

Ivanjske vatre i zlato

Imotski kraj je siromašan kraj, pečalbarski, ali bi se uvijek našla po nika mogućnija kuća. Višak dobara se obično pritvara u zlato i zlatnike, i dobro čuva. Kako ratovi bijahu stalni pratioci na tom prostoru, zlato se često moralo zakopavat i skriti i to najčešće u zemljanin ćupoviman, u zemlju. No zlato se posebno ponaša, ko što je po svim osobinama posebno, pa kad se nađe u zemlji, tone sve dublje i često ga se ne bi našlo tamo di je bilo ostavljeno. Za zakopano blago nije smilo znat više osoba iz razumljivi razloga pa se događalo da čeljade od povirenja umre ili pogine, a ostali nisu znali di je zlato i unda bi svašta pokušavali. Jedan od načina da se otkrije sakriveno zlato bijo je uz pomoć ivanjski' vatri, krjesova ili, kako ji mi u Dalmaciji zovemo, svitnjaka. Uoči Svetoga Ivana Krstitelja, 23. lipnja u svin, 'rvatskin življen nastanjenin krajeviman palile su se Ivanjske vatre. Oko nji se skupljala čeljad, staro i mlado, pivalo se, smijalo se, pričalo se, priskakalo se priko vatre i sl. Kad je plamen bijo najveći, unda bi se gledalo po polju i, općenito, uokolo i pratilo se: tamo di se iznad zemlje pojave plamičci, to zlato sjaji iz zemlje i tamo di bi najjače sjalo tamo bi se kopalo i tražilo. Ja se sićam iz ditinjstva ti' trenutaka oko svitnjaka u nas, u Dalmaciji. Često sam i sama «prolićala » kroz plamen, s

⁸² Dragić, Marko; Dragić, Helena, *Sveti Ivan Krstitelj u hrvatskoj tradicijskoj baštini, Croatica et Slavica Iadertina 15 (1)*. Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2019. str. 275.

jedne na drugu stranu. Divojke bi ubrale ružu od niki drača koje cvatu u to vrime. Ruža je bila gusta i crvena, zbijenoga cvitnog dila od nitastih listića, debele stapke, sva obavijena sitnim iglicama. One bi na kraju, kad bi se vatra počela po rubu gasit, spustile tu ružu u vrući pepeo i pomislile na nekoga momka. Ako se do jutra ruža rascvate, onda ji taj momak voli, a ako uvene, unda ji ne voli. Ujutra, prije sunca, došle bi pogledat i znale bi na čemu su. Ujutra bi i drugi došli progazat bosu po pepelu jer se virovalo da to jača zdravlje. I, ne sićam se da sam ikada vidila da je ičija ruža procvitala.⁸³

4.4. Pučke pjesme

U narodu su se često pjevale pučke pjesme, a momci bi često na sijelima djevojkama posvećivali i otpjevali pjesme. U nastavku su napisane pjesme koje je prikupila i zapisala profesorica hrvatskog jezika i književnosti Verica Čondić-Bijader (rođ. Kusić, 1948. godine):

Zmijavačke cure

*U Zmijavcin, šta bi ji protresa,
cure misle da su do nebesa.*

*Po po kila na obraze meće,
u kući joj do kolina smeće.*

*Svake sride prodaju salatu,
sve za puder i crvenu kartu.*

*Po tri češlja u glavu spletena,
a lani joj kuća izmetena.*

*Po po sata u poteki stoje,
doklem za se izaberu boje.*

*Prodaj ćaća i kravu i tele,
kupi meni gospočke cipele.*

⁸³ Zapisala je i kazala mi Verica Čondić-Bijader, a njoj je kazivala Iva Kusić (rođ. Kustura, 1914. godine).

*Iđe ćaća pa joj svilu plaća,
a on iđe rasparani gaća.*

*Mater puru napola ne soli,
a na ćeri gospocki postoli.*

*Kad u crkvu iđe k manastiru,
u tom lipom gospockom odilu,*

*Pa u crkvi ne gleda u pratra,
već u momka koji nema brata.*

*Nu onoga, dobre ti je šije,
kaži meni drugarice di je.*

*Kada počne evanđelje sveto,
ona vadi ogledalo kletu,*

*Pa pogleda svoje bilo lice
i začušlja vrane pletenice.*

Iđe luda puton pa se smije,

nikad kruva ni skuvala nije.⁸⁴

Runovići

Uz bukaru uz rujno vino,

Da opivan Runoviće divno.

*Još je bolja ova Sebišina,
tute mi je rodna domovina.*

*Sebišino poviše si polja,
od svi sela milija i bolja.*

*Sebišino ispod tebe voda,
a u tebi mladost ko jagoda.*

*Kad mi slavno nastane proliće,
tu mi raste svakojako cviće.*

*Gusti šuma i visoki gora,
tebe nema do Jadranskog mora.*

*Od istoka Drinovci su selo,
slušaj sada reći ću veselo,*

*A od juga nalazi se Slivno i Osoje,
naše brdo divno.*

A od bure selo Ljubičića,

⁸⁴ Zapisala je i kazala mi Verica Čondić-Bijader, a njoj je kazivala Mare Tucak (rođ. Škaro, 1925. godine).

ima fini cura i mladića.
U Jakića sve su cure fine,
nako slične ko i Bitangine.
A Čalina Zorka Buljanuše,
dobra cura jedine mi duše,
A Dragica Bugarića Mate,
lipa cura svi je momci znate.
A kakva je Šojića Macuka;
široka struka, visoka stasa,
nijedna joj nema ni do pasa.
Begovića Jake sestra vridi,
da uvečer s dičinom ne sidi.
U Babića šta bi ji protresa,
bogata in i kućna atresa.
Ajmo otić malo u Lešina,
naj je prva Mara Zeljkušina.
Mari pajdo nema nigdi para,
u tri sela i četiri kotara.
Od do jedne kršnija i veća,
metar i po ima priko pleća.
Ajmo otić sad do Vrandelića,
naj je prva Ankica Jukića.

Nije više pivati moguće,
taman došli do pratrove kuće.⁸⁵

Imacke cure

Ja san golub od imackog polja,
Kazat ću van, došla me je volja.
Otale san, pobro, polazijo
U Glavinu selo dolazijo.
O kakve su Glavinjke divojke,
U svake su ruse kose ćiče,
Krenule su ovce uz boriće.
Otalen san, pobro, polazijo,
U Proložac selo dolazijo.
O kakve su prološke divojke,
Svaka ljuta, ko lisica žuta.
Otale san, pobro, polazijo,
U Medov san Dolac dolazijo.
O kakve su u Medovu Docu,
Gleda u nju il mrljavu ovcu.
Otalen san, pobro, polazijo,
I u Lovreć selo dolazijo.
O kakve su Lovrečke divojke,
Oprosile cilu Slavoniju,

⁸⁵ Zapisala je i kazala mi Verica Čondić-Bijader, a njoj je kazivala Mare Tucak (rođ. Škaro, 1925. godine).

*U džepove trpajuć slaninu.
Odotuda kada dođu kući,
Ne stide se ni svilu obući.
Otaleni san, pobro, polazijo,
I u Cistu selo dolazijo.
O kakve su Ciskinje divojke,
Po birtijan ispijaju vince,
Ali krčmar njizi istjerava.
Ne tjera ih što nemaju para,
Već ji tjera da nije galama.
Otaleni san, pobro, polazijo,
I u Svib selo dolazijo.
O kakve su pod Svibačon cure,
Sa svi strana momci k njima jure.
Kršne, lipi, valjale i žive,
Nek ji sveci nebeski požive.
Otaleni san, pobro, polazijo,
U Aržano selo dolazijo.
O kakve su Ržanke divojke,
Svaka svoje ogledaje lice,
Prid oltaron Marije Divice.
Otaleni san, pobro, polazijo,
U Studence selo dolazijo.
O kakve su Studenke divojke,*

*Niza se su obisile dojke,
Svaka gleda kako dojke vise,
Silene su, ne slušaju mise.
Ali više pratar sa oltara:
" Sve su cure, zašto je galama?!"
Lipe ti su studenačke seke,
Dok in teče imacke poteke.⁸⁶*

Curina muka

*Iđe cura priko dola,
goni vola pa s'ubola.
Trnić vadi, nogu gladi,
Nogu gladi, pa doziva:
" Moj dragane, srce moje,
di su sada ruke tvoje?
Da su ovde ruke tvoje,
sve bi prošle boli moje.⁸⁷*

Guslarska pisma

*Gusle moje, na vami je buža,
Teško ženi koja nema muža.
Teško vuku mesa ne jidući,
A junaku vina ne pijući.*

⁸⁶ Zapisala je i kazala mi Verica Čondić-Bijader, a njoj je kazivala Ljuba Čondić-Mađer (rođena 1927. godine).

⁸⁷ Zapisala je i kazala mi Verica Čondić-Bijader, a njoj je kazao Ante Čondić-Bijader (rođen 1937. godine).

Teško ti je kućnom gospodaru,

Kad nestane žita u ombaru.

Teško kozi kad otpanu rozi,

A divojci kad je neće momci.

Teško Klisu jer je na kamenu,

A kamenu jer je Klis na njemu.

Tako se je guslilo do sada,

Poslušajte šta sad guslar sklada:

Teško kravi koju struja muze,

Veterinar miluje joj guze.

Teško žitu koje brka nema,

Jadan krušac što se od njeg sprema.

A neviste, moj primili Bože,

U kaviću besidice množe.

Na rukan in nokti lakirani,

Na nogan in postole na pete,

Pa ni jedna nit' veze, nit' plete.

Suvoruke, žalosna in majka,

Od sve rađe samo šetat vanka.

Suknjica in skoro do guzice,

Šminka, nakit, svilene bljuzice.

Ćento gradi sve za damu radi,

A ona se u kaviću ladi.

Perilica pere robu kletu

Pa do podne leži u krevetu.

„Neko moja,“ svekrva je moli,

„skuvaj štogod, ali ne prisoli.“

„Neću, majko, odnit tebi rađe,

Što ti svariš to je meni slađe.“⁸⁸

Grlica grče

Grlica grče,

Petar konja trče,

Pita Petar palicu,

Da ubije grlicu,

Grlica mi draga,

Soli mi je dala,

A ja so ovnu dam,

Ovan meni vunu da,

A ja vunu popu dam,

Pop meni knjigu da,

A ja knjigu Bogu dam,

Bog meni sriću da,

A ja sriću u vriću,

⁸⁸ Zapisala je i kazala mi Verica Čondić-Bijader, a njoj je kazivao Ilija Čondić-Bijader (rođen 1935. godine).

Priko praga u kuću.⁸⁹

Lipotan

*Uši su mu kono dva lopara,
Zubi su mu kljuge od kantara,
Obrve mu kono dva bruškina,
Iz nosa mu čvrči ko mašina.
Gubice se obisile doli,
Moš u donju metnit kilo soli.
Kad te dirne, koda te zagrebe,
Lipotane, ja baš ne bi tebe.⁹⁰*

4.5. Molitve

Vjerska usmena lirika u Hrvatskoj obuhvaća različite oblike izražavanja, uključujući molitvene pjesme, prenje (pjesničke priče) te versificirane legende. Značajna osoba koja je promicala duhovne pjesme u Hrvatskoj bila je vjerski pisac i propovjednik Nikola Krajačević Sartorius, koji je svojim djelom *Szveti evangeliomi* (Graz, 1651.) poticao stvaranje duhovnih pjesama. Povijesni, arheološki i drugi izvori ukazuju na to da su Hrvati već u 7. stoljeću prihvatili kršćanstvo i europsku kulturu. Prema Konstantinu VII. Porfirogenetu, Heraklije je iz Rima doveo svećenike koji su pokrštavali Hrvate i uspostavljali kršćansku vjeru u tom području. Hrvatska vjerska usmena lirika ima dugu povijest koja seže od 13. stoljeća pa sve do suvremenog doba. Ove pjesme svjedoče o dubokoj religioznosti hrvatskog katoličkog

⁸⁹ Zapisala je i kazala mi Verica Čondić-Bijader, a njoj je kazivala Anđelka Rosa Isaković (rođ. Kusić, 1945. godine).

⁹⁰ Zapisala je i kazala mi Verica Čondić-Bijader, a njoj je kazivao Nikola Niko Kusić (rođen 1952. godine).

stanovništva koje je uspjelo očuvati svoju vjeru i običaje kroz stoljeća, čak i pod različitim vlašću i utjecajem.⁹¹

*

*Idem, Gospe, leći, spati.
sobom oću Boga zvati.
Bog mi stoji povr' glave,
a anđeli s desne strane.
Bog mi bio na pomoći, svakog dana, svake noći,
a mrtvima pokoj duši. Amen.*⁹²

*

*Oj Isuse, Oče sveti,
čuvaj kuću i posveti,
svu obitelj da se složi,
ljubav sveta da se množi,
mir, veselje k nami svrati,
sam Gospodin da nas prati,
putem raja da nas vodi.
Čuj nam Oče želju vruću,
posveti nam cilu kuću,
tebi ključke pridajemo,
gospodarom priznajemo.
o Isuse svemogući,
od kuće nam zlo odluči,
što god može naškoditi,
nami i našem svemu. Amen.*⁹³

Večernja molitva

⁹¹ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (Fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008., str.128.

⁹² Zapisala je i kazala mi Verica Čondić-Bijader, a njoj je kazivala Anka Bodrožić, Grabovkina (rođ. Bodrožić-Džakić, 1937. godine).

⁹³ Zapisala je i kazala mi Verica Čondić-Bijader, a njoj je kazivala Anka Bodrožić, Grabovkina (rođ. Bodrožić-Džakić, 1937. godine).

*Evo legoh u postelju svoju, ko u grob svoj:
Uzimam Boga za Oca, Gospu za majku,
Križ za stražu, anđele oko mene.
Odstupite, sotone, od mene! Amen. (prikrstiti se)⁹⁴*

Večernja molitva

*Idem spati, Boga zvati
i Divicu, Božju Mati
Koja Boga porodila.
Bog se diže na nebesa,
Nebesa se otvoriše,
Anđeli se pokloniše,
troja zvona zazvoniše,
mladu misu govoriše.
Sve se stvari pogubiše,
U moru se potopiše.
Osta Diva okrunjena,
Puna Duva napunjena,
Sveti Dujme, obraduj me,
Sveti Vide, vidi mene,
Gospe moja, čuvaj mene,
S večera do svita,
Bog i Gospa dovika,
Bože moj. Amen.⁹⁵*

Slavim Te, Gospodine

Slavim Te, Gospodine, slavim!

⁹⁴ Zapisala je i kazala mi Verica Čondić-Bijader, a njoj je kazivala Anka Bodrožić, Grabovkina (rođ. Bodrožić-Džakić, 1937. godine).

⁹⁵ Zapisala je i kazala mi Verica Čondić-Bijader, a njoj je kazivala Anka Bodrožić, Grabovkina (rođ. Bodrožić-Džakić, 1937. godine).

*Ti si jutro, večer, početak i svršetak vremena.
Zahvaljujem Ti za noćni mir,
svitlo novoga dana.
Tebi pripada tlo i duša.
Od tebe dolazi sve što se događa.
Gospodine Isuse Kriste, Ti si svitlo svita,
Ti si put kojim danas hodim
I istina koja me vodi, Ti si život koji nalazim.
Daj da te promatram u ljudima,
Ne molim Te ni za smrt,
ni za život, ni za zdravlje,
Nego da Ti raspolažeš mojim životom,
mojim zdravljem, mojom smrću.
Daj mi svoju ljubav, da Te nalazim u ljudima,
Daj mi strpljivost i smirenost,
sačuvaj me u Svojoj ljubavi,
Po sve vjeka, vjekova. Amen.⁹⁶*

Dodi duše

*Dodi Duše, Oca i Sina
Duše ljubavi, Duše ditinstva,
Duše mira, Duše pouzdanja,
Duše nade i radosti!
Dodi tajanstveno veselje,
Ti što blistaš nad suzama svita.
Dodi, živote, jači od naše zemaljske smrti,
Dodi, oče siromaha, odvitniče potlačeni',
Dodi svitlo istine, ljubavi razlivene u srcima našim.
Dodi, obnovi i pojačaj svoju ljubav u nama samima.*

⁹⁶ Zapisala je i kazala mi Verica Čondić-Bijader, a njoj je kazivala Anka Bodrožić, Grabovkina (rođ. Bodrožić-Džakić, 1937. godine).

*U tebe stavljamo svoje pouzdanje,
Ljubimo Tebe koji si ljubav.
U Tebi imamo Boga za Oca,
Jer u nama kličeš: Abba, Oče!
ostani u nama, ne napuštaj nas nikada,
ni u najtežoj borbi života.
Ni u času kad se bude približava njegov svršetak,
Trenutak kad se bude bližio kraj,
Trenutak kad ćemo biti potpuno sami.
Tada osobito dođi, Duše Presveti.
Pošalji Duva svoga, i postat će,
I obnovit ćeš lice zemlje.⁹⁷*

*

*Isuse, dođo' ti reći:
kako me u grlu i u srcu duši, guši
od isplakanih suza boli me u duši .
Dođo' ti reci kako mi križ izrani rame.
Teško ga nosim jer je pretežak za me.
Dođo' Ti se tužit u suton ovog dana
Jer me tišti i boli ova rana.
Kleknu' da Ti se jadam,
ali me zbuni tvoje raspelo
žižak Ti osvitli presveto tilo,
u suzama razapet, izmučen i sam
Isuse milosrdni, pa me je prid Tobom sram.
Gle, Ti visiš, trpiš, nikome se potužio nisi
A tvoje presveto tilo na križu probodeno visi,
Probodene noge, ruke, srce probodeno
O kako je teška tvoja rana!
Kleknu' da Ti se jadam, a motreć Tebe,*

⁹⁷ Zapisala je i kazala mi Verica Čondić-Bijader, a njoj je kazivala Anka Bodrožić, Grabovkina (rođ. Bodrožić-Džakić, 1937. godine).

*iščeznu moja rana.*⁹⁸

*

*Crkvica se gradi, tamjan se kadi, zvonce zveči,
U njoj Gospe kleči iz sveg srca ječi.
Bile ruke lomi, gorke suze roni.
K njoj dolaze lipa dva: sv. Petar i Pava.
"Zašto Gospe tako klečiš i od srca ječiš,
Bile ruke lomiš, gorke suze roniš?
Kako neću ječati, kako neću klečati?
Imala sam sinka jedinka, dođoše Židovi,
Proklete majke sinovi,
Pa mi ga oteše, na križ ga propeše,
Zlatnu krunu skinuše, a trnovu staviše.
Kuda kruna trnova dopiraše, tuda krvca tecijaše.
Kuda krvca tecijaše, tuda cviće rastijaše.
Anđeli s neba slićaše i to cviće pobiraše,
U kite ga kitiše, u vinac ga vijaše, prid Boga ga nosiše.
Sam Bog govoraše:
"Ko bi ovu molitvicu molio uvečer prije spavanja,
Ujutro prije ustajanja duši bi misto uvatio!"⁹⁹*

Kaži, dite, šta je...

*Kaži, dite šta je jedinstvo?
Jedinstvo je Bog jedini i Krst Sveti, slavni
Koji nas čuva, pazi i brani.
Kaži, dite, šta je dva?
Dva su tavana, Božja slavna, (dvije zapovijedi ljubavi)
Jedinstvo je Bog jedini i Krst Sveti, slavni*

⁹⁸ Zapisala je i kazala mi Verica Čondić-Bijader, a njoj je kazivala Anka Bodrožić, Grabovkina (rođ. Bodrožić-Džakić, 1937. godine).

⁹⁹ Zapisala je i kazala mi Verica Čondić-Bijader, a njoj je kazivala Ruža Alagić (rođ. Čagalj, 1920. godine).

*Koji nas čuva, pazi i brani.
Kaži, dite, šta je tri?
Tri su Božja patrijala, sva tri jesu saktijara: Abram, Jakov, Izak sveti
I dva tavana, Božja slavna,
U jedinstvu Bog jedini i Krst Sveti i slavni
Koji nas čuva, pazi i brani.
Kaži, dite, šta su četiri?
Četri sveta vandelista: Ivan, Marko, Matej, Luka,
Tri su Božja patrijala, sva tri jesu saktijara: Abram, Jakov, Izak sveti
I dva tavana, Božja slavna,
U jedinstvu Bog jedini i Krst Sveti i slavni
Koji nas čuva, pazi i brani.
Kaži, dite, šta je pet?
Pet je Rana Isusovi,
Četri jesu vandelista:
Ivan, Marko, Matej, Luka
Tri su Božja patrijala, sva tri jesu saktijara:
Abram, Jakov, Izak sveti
I dva tavana, Božja slavna,
U jedinstvu Bog jedini i Krst Sveti i slavni
Koji nas čuva, pazi i brani.
Kaži, dite, šta je šest?
Šest kamena vodonosni,
Pet je Rana Isusovi,
Četri jesu vandelista: Ivan, Marko, Matej, Luka
Tri su Božja patrijala, sva tri jesu saktijara:
Abram, Jakov, Izak sveti
I dva tavana, Božja slavna,
U jedinstvu Bog jedini i Krst Sveti i slavni
Koji nas čuva, pazi i brani.
Kaži, dite, šta je sedam?
Sedam Gospini' radosti.
Šest kamena vodonosni,
Pet je Rana Isusovi,*

Četri jesu vandelista: Ivan, Marko, Matej, Luka

Tri su Božja patrijala, sva tri jesu saktijara:

Abram, Jakov, Izak sveti

I dva tavana, Božja slavna,

U jedinstvu Bog jedini i Krst Sveti i slavni

Koji nas čuva, pazi i brani.

Kaži, dite, šta je osam?

Osam tisuć' diva umiljeni,

Sedam Gospini' radosti.

Šest kamena vodonosni',

Pet je Rana Isusovi,

Četri jesu vandelista: Ivan, Marko, Matej, Luka

Tri su Božja patrijala, sva tri jesu saktijara:

Abram, Jakov, Izak sveti

I dva tavana, Božja slavna,

U jedinstvu Bog jedini i Krst Sveti i slavni

Koji nas čuva, pazi i brani.

Kaži, dite, šta je devet?

Devet kora anđeoski,

Osam tisuć' diva umiljeni,

Sedam Gospini' radosti.

Šest kamena vodonosni',

Pet je Rana Isusovi,

Četri jesu vandelista: Ivan, Marko, Matej, Luka

Tri su Božja patrijala, sva tri jesu saktijara:

Abram, Jakov, Izak sveti

I dva tavana, Božja slavna,

U jedinstvu Bog jedini i Krst Sveti i slavni

Koji nas čuva, pazi i brani.

Kaži, dite, šta je deset?

Deset Božji zapovidi,

Devet kora anđeoski,

Osam tisuć' diva umiljeni,

Sedam Gospini' radosti.

Šest kamena vodonosni',
Pet je Rana Isusovi,
Četri jesu vandelisti: Ivan, Marko, Matej, Luka
Tri su Božja patrijala, sva tri jesu saktijara:
Abram, Jakov, Izak sveti
I dva tavana, Božja slavna,
U jedinstvu Bog jedini i Krst Sveti i slavni
Koji nas čuva, pazi i brani.
Kaži. Dite, šta je jedanest?
Jedanest sudi i prisudi,
Deset Božji zapovidi,
Devet kora anđeoski,
Osam tisuć' diva umiljeni,
Sedam Gospini' radosti.
Šest kamena vodonosni',
Pet je Rana Isusovi,
Četri jesu vandelisti: Ivan, Marko, Matej, Luka
Tri su Božja patrijala, sva tri jesu saktijara:
Abram, Jakov, Izak sveti
I dva tavana, Božja slavna,
U jedinstvu Bog jedini i Krst Sveti i slavni
Koji nas čuva, pazi i brani.
Kaži, dite, šta je dvanest?
Dvanest Božji apostola,
Jedanest sudi i prisudi,
Deset Božji zapovidi,
Devet kora anđeoski,
Osam tisuć' diva umiljeni,
Sedam Gospini' radosti.
Šest kamena vodonosni',
Pet je Rana Isusovi,
Četri jesu vandelisti: Ivan, Marko, Matej, Luka
Tri su Božja patrijala, sva tri jesu saktijara:
Abram, Jakov, Izak sveti

*I dva tavana, Božja slavna,
U jedinstvu Bog jedini i Krst Sveti i slavni
Koji nas čuva, pazi i brani.
Kaži, dite, šta je trinest?
Trinest je † (prikrsti se: u ime Oca i Sina i Duha Svetoga).¹⁰⁰*

*

*Oj ti čovče, Božja silo, ti ne čini svako dilo.
Ti ćeš crnoj zemlji leći, po tebi će crvi teći.
A ti jadan, ti ne znadeš, šta te čeka, dane kradeš:
crna peča stravovita il' nebeska kraljovita.¹⁰¹*

*

*Legnem Gospe grišan spati
Ne znan Gospe oču' l' ustati.
Zoven sada Boga moga,
Da mi šalje anđela svoga.
Moja duša s anđelima pribiva,
Tilo moje u miru počiva.
Božja slatkosti, pripuna kreposti,
tebe želi duša moja, oće postat duša tvoja.
Bogu, posve vike vikova. Amen.¹⁰²*

*

*Svečera dovika, Bog i Gospa zavika:
Svi anđeli oko nas, Duh Sveti svrnas,
I bižte ote stvari od nas, Bog i Gospa kod nas.
Anđele Božji čuvaru moj;
Moli tebe narod tvoj, da ti čuvaš život moj.
Bog je tebe meni da, za čuvara odabra.
Zato vala Bogu momu, i čuvaru dobrom momu.*

¹⁰⁰ Zapisala je i kazala mi Verica Čondić-Bijader, a njoj je kazivala Marija Banović (rođena 1914. godine).

¹⁰¹ Zapisala je i kazala mi Verica Čondić-Bijader, a njoj je kazivao Mirko Gabelica (rođen 1929. godine).

¹⁰² Zapisala je i kazala mi Verica Čondić-Bijader, a njoj je kazivao Mirko Gabelica (rođen 1929. godine).

*Šta ću noćas učiniti, s čin ću Boga povaliti,
Živin pokraj mrtvih, Božja služba putujući,
anđeoska družba mirujući.
Blažena Marija Divica sa svojin sinom Isusom
branila i čuvala mene i moju obitelj.
Amen.¹⁰³*

Tiha noć

*Tiha noć se evo spusti,
Sad ću na počinak poč.
Moja zadnja rič nek bude:
"Moj Isuse, laku noć!"*

*Pred svetištem, na oltaru
Gdje je vječno svijetla noć,
Anđeli mu tiho šapću:
" "Moj Isuse, laku noć!"*

*Moj Isuse, daj me čekaj,
Sutra ću ti opet doć,
Podaj svojim blagoslovom
Duši mojoj laku noć.¹⁰⁴*

¹⁰³ Zapisala je i kazala mi Verica Čondić-Bijader, a njoj je kazivao Mirko Gabelica (rođen 1929. godine).

¹⁰⁴ Zapisala je i kazala mi Verica Čondić-Bijader, a njoj je kazivala Marija (Zlata) Čondić-Bijader (rođ. Begov, 1943. godine).

Rječnik

A

ašikovati – ljubovati

ajduke – hajduke

B

bukara – drvena posuda za pijenje vina

bijo – bio

Bijakova – Biokovo

blišći – bliješti

Č

Čamio – biti zatvoren

D

dadnili - darovali

dica – djeca

donijo – donio

doranili – pripremili

doće – doći će

divojka – djevojka

Đ

đava - đavao

G

gri – grijeh

ginili – poginuli

gobave – iskrivljene, pogrbljene

I

iće – jelo

ist – jest

iđe – ide

ijadu – tisuću

J

jazika – jezika

jednoč - jednom

judi – ljudi

jerbo – jer

K

ko – tko

kraljo - kralj

kogod – netko

košćice – kosti

L

Lancin – lancima

M

moreš – možeš

makaruni – makaroni

misec – mjesec

N

najprvo – prvo

nako – onako

nigdar – nigdje

Nj

njimen – njim

njiova - nihova

O

onin – onim

ogriši – pogriješi

obidovati – objedovati

obisiti – objesiti

osikli – osijekli

omrsijo – prekršiti post

ojkavica – ganga

P

pripovidali – pripovijedali

proć - proći

pokisa – pokisnuo

prišnija – prva

S

sridnji – srednji

sritni – sretni

smilo – smjelo

spušćale – spuštale

Studencin – Studenci

Sanducin – sanducima

T

treviti – sresti

triba – treba

tliko – toliko

tuden – tu

U

uvik – uvijek

unda – onda

upropaščava – upropastiti

Z

znadeš – znaš

zanimi – zanimiti

V

vrv – vrh

vrime – vrijeme

vako – ovako

vične – vječno

vike – vjekovi

5. Zaključak

Imotska krajina, smještena na granici Dalmacije s Bosnom i Hercegovinom, često se opisuje kao krševit i surov kraj. Ljudi koji su tu naselili ili posjetili ovu regiju, često su se pitali kako je ovako teško i surovo okruženje postalo njihov dom. Tijekom burne povijesti, dok su se vlasti mijenjale i teritoriji prelazili iz ruku u ruke, najizdržljiviji su se doselili u ove krajeve. Turci su se zadržavali u područjima s izvorima vode i plodnim zemljištima, dok su pravoslavci birali krajeve s boljim zemljištem. Domaće stanovništvo koje se nije moglo zadržati na svojim ognjištima naselilo je nepristupačne i krševite terene gdje je lakše bilo sakriti se i obraniti. Neke teorije sugeriraju da su generacije koje su odrasle u ovim okrutnim uvjetima razvile posebnu izdržljivost i snalažljivost. Iako su uvjeti bili teški, život u ovim krajevima potaknuo je mnoge na genijalnost i snalažljivost.

Istraživanjem ovih područja, postaje jasno da ispod površine prividnog siromaštva leži ogromno bogatstvo kulture, uključujući običaje, priče, anegdote, pjesme, igre, poslovice i zagonetke. Unatoč izazovima života u ovim teškim uvjetima, narod je uvijek nalazio vremena za zajedničku zabavu. Mnogi tvrde da je u prošlim vremenima bilo više veselja i zajedništva nego danas. U današnjem svijetu, gdje je gotovo sve dostupno, maštovitost možda više nije tako prisutna, pjesma je utihnula, a ples je rezerviran za posebne prigode. Ovim se radom žele sačuvati starinski običaji i pričanja iz života. Prikupljeni zapisi, običaji, priče i pjesme ilustriraju svakodnevni život naših predaka. Nakon dugih dana na teškim poljima, večeri su se provodile u pjesmi, igri i pričama o nadnaravnim bićima. Kultura zajedništva i obiteljskog okupljanja obilježavala je blagdane. Iako su danas polja i ognjišta možda samo sjećanja iz priča, kulturno bogatstvo našeg naroda sadržano u tim pričama nikada ne smije biti zaboravljeno. Važno je očuvati te vrijednosti, običaje i tradiciju i prenijeti to na buduće generacije jer „gdje god da te život nosi, uvijek moraš znati ko si“!¹⁰⁵

¹⁰⁵ Stih iz pjesme *Geni kameni* pjevača M. P. Thompsona.

Izvori:

Popis kazivača:

Ružica Dujmović (rođena 1944. godine)

Verica Čondić-Bijader (rođena 1948. godine)

Nediljka Dujmović (rođena 1947. godine)

Ivan Birčić (rođen 1941. godine)

Literatura

1. Bošković-Stulli-Maja, *Usmeno pjesništvo u obzorju književnosti*, MH, Zagreb, 1984.
2. Bošković-Stulli-Maja. Narodne pripovijetke. PSHK. Knj. 26. Matica hrvatska - Zora. Zagreb. 1963.
3. Botica, Stipe. *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013.
4. Buble, Nikola, Ganga u kontekstu svekolike autohtone folklorne glazbe Dalmatinske zagore i zapadne Hercegovine, Ganga, u: Glibota, Imotski zbornik 1, Matica hrvatska, ogranak Imotski, Imotski, 1992.
5. Bušić, Bruno, Ivan Bušić-Roša – hajdučki harambaša, Liber Croaticus Verlag, Mainz 1977.
6. Čubelić, Tvrtko. Narodne pripovijetke. Izbor tekstova s komentarima i objašnjenjima i rasprava o narodnim pripovijetkama, Peto izdanje (Prošireno i dopunjeno te kritički sređeno). Usmena narodna književnost, knjiga 4 (Vlastita naklada). Zagreb 1970.
7. Dragić, Marko. Hajdučki harambaša Andrija Šimić po čijim vrlinama je nazvan HNK Hajduk, *Kulturna baština: časopis za pitanja prošlosti splitskoga područja* 46. Split, 2020., 292-332.
8. Dragić, Marko. Štovanje sv. Josipa u hrvatskoj crkveno-pučkoj baštini. *Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja*, 18 (1), Kršćanski akademski krug (KRAK). Zagreb, 2020., 145-170.
9. Dragić, Marko; Dragić, Helena, *Croatica et Slavica Iadertina* 15 (1). Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2019. 275-329.

10. Dragić, Marko. Tradicijske priče iz Zagore, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017.
11. Dragić, Marko, Vile u tradicijskim pričama šibenskoga i splitskoga zaleđa, Godišnjak Titius 10. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017.
12. Dragić, Marko, Starozavjetni motiv Sodome i Gomore u Bakulinom Šematizmu i u suvremenom pripovijedanju u Hercegovini, Zbornik o Petru Bakuli, Hrvatski studiji Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2013.
13. Dragić, Marko. Danak u krvi u romanu „Na Drini ćuprija“ i u suvremenom pripovijedanju, HUM časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, br. 8, Mostar, 2012., str. 123.-140.
14. Dragić, Marko. Harač i drugi zločini u Mažuranićevom spjehu „Smrt Smail-age Čengića“ i suvremenom narodnome pripovijedanju, Zbornik: Ivan Mažuranić (1814-1890) i Crna Gora, Cetinje – Osijek, 2011., str. 379-411.
15. Dragić, Marko. *Kronikati i memorati u suvremenom pripovijedanju Hrvata južne Hercegovine*, Stolačko kulturno proljeće, godišnjak za povijest i kulturu, br. VI, Matica hrvatska, Ogranak Stolac, Stolac, 2010., str. 177-212.
16. Dragić, Marko. Starohrvatske povijesne teme u suvremenom narodnome pripovijedanju, Zbornik radova Filozofskoga fakulteta u Splitu, 2-3, Split, 2009., str. 21-44.
17. Dragić, Marko. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, (Fakultetski udžbenik), Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008.
18. Dragić, Marko, Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, lirika, epika, retorika, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2006.
19. Dragić, Marko, Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo 2005.
20. Dragić, Marko, Zbilja o harambaši Andrijici Šimiću u usmenoj i pučkoj epici, Andrijica Šimić izuzetna pojava među hajducima (zbornik radova sa znanstvenog skupa „Hajduk Andrija Šimić i njegovo doba“ održanog 11. studenoga 1995. u Imotskom), Logos-tours, Split 2005.
21. Dragić, Marko, Povijesne predaje o Roši-harambaši i Andrijici Šimiću. Hrvatska obzorja: časopis Ogranka Matice hrvatske Split, 4. Split: 2001., 969.-974.
22. Dragić, Marko, *Od Kozigrada do Zvonigrada*, Mala nakladna kuća Sveti Jure i Zajednica izdanja ranjeni labud ZIRAL, Baška Voda – Mostar - Zagreb 2001.

23. Dragun, Vlade; Ujević, Bože, *Legende imotskog krša*, Agencija za odgoj i obrazovanja; Škola za dizajn, grafiku i održivu gradnju, Split; Zagreb 2014.
24. Grbavac, Jozo. *Povijest, vjera i kulturna baština u Imoti*. Školska knjiga. Zagreb, 2017.
25. Kekez, Josip. 1990. *Narodne pripovijetke*. Mladost. Zagreb.
26. Kekez, Josip. *Leukorn i djevojka bez grijeha. Slike i prilike pripovijedane u Hrvata*. Hrvatsko filološko društvo. Zagreb 1989.
27. Kelava, Josipa. *Mitske predaje posuškoga kraja, Bosna franciscana*, 48. Sarajevo: Franjevačka teologija, 2018. 279-294.
28. Kelava, Josipa. *Suvremeni zapisi predaja o osmanskoj vladavini u posuškom kraju, Bosna franciscana*, 47. Sarajevo: Franjevačka teologija, 2017., 285-305.
29. Kežić Azinović, Anita; Dragić, Marko. *Demonološke predaje Hrvata u Ljubuškom. Hercegovina, godišnjak za kulturno i povijesno naslijeđe*, 20. Mostar 2006, str. 63-88.
30. Kutleša, fra Silvestar, *Život i običaji u Imockoj krajini*, Matica hrvatska ogranak Imotski, Imotski 1997.
31. Raos, Ivan, *Prosjaci i sinovi*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1971.
32. Silvestar Kutleša, *Život i običaji u Imockoj krajini*, Matica hrvatska, Ogranak Imotski i Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad, Imotski 1993.
33. Širić, Josipa. *Motivski svijet demonoloških predaja u suvremenoj etnografiji posuškoga kraja*, *Croatica et Slavica Iadertina*, 10 (2). Zadar: Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, 2015. 387-398.
34. *Usmene pripovijetke i predaje*, priredila Maja Bošković-Stulli, SHK, MH, Zagreb 1997.
35. Žmegač, Viktor. *Književnost i zbilja*. Školska knjiga. Zagreb, 1982.

Mrežni izvor

<https://www.dalmacijanews.hr/clanak/ck1i-legende-o-janjisa-dubu-u-vinjanima-gornjim#/clanak/ck1i-legende-o-janjisa-dubu-u-vinjanima-gornjim> (pristup 14. 9. 2023.)

Sažetak

U ovom radu zabilježeni su različiti aspekti kulturne baštine Imotske krajine, prvenstveno iz sela Grabovac iz kojeg potječe moja obitelj. Prikupjena su stara vjerovanja, povijesne predaje, mitske i demonološke predaje, a spominju se i pričanja iz svakodnevnog života. Ovi elementi čine bogato nasljeđe Imotskog kraja, a mnogi od njih, iako su slični drugim narodima, imaju svoj jedinstveni karakter i osobni pečat kazivača. Zapaženo je da se čak i kad se priče i predaje bave istom temom, međusobno razlikuju u nekoliko detalja ili stihova. Ove sitne razlike često predstavljaju osobni doživljaj kazivača i dokaz su da se usmena književnost prenosila s generacije na generaciju. Važno je istraživati i dokumentirati takve priče jer često čine srž kulturnog identiteta i nasljeđa naroda. Osim toga, u radu se govori i o gangi, pučkim pjesmama i molitvama. Ovim se radom nastojalo opovrgnuti predrasude o vrijednosti usmene književnosti jer se ističe da usmena književnost nije samo zbirka priča i pjesama, već i duboki izraz duše naroda, odražavajući njihov identitet, vrijednosti i povijest. Hrvatski jezik na kojem su ove priče ispričane čini ovu baštinu još dragocjenijom. Ovaj rad doprinosi očuvanju kulturne baštine Imotskog kraja i pomaže osigurati da se bogato nasljeđe prenosi i na buduće generacije.

Ključne riječi: usmena književnost, epika, predaja, legenda, Imotski

Summary

In this research paper, various aspects of the cultural heritage of Imotska krajina have been recorded, primarily from the village of Grabovac, from which my family originates. Old beliefs, historical traditions, myths, and demonological tales have been collected, along with mentions of everyday life narratives. These elements constitute the rich heritage of the Imotska region, and many of them, although similar to those of other nations, have their unique character and the personal touch of the narrators. It is notable that even when stories and traditions address the same topic, they differ in several details or verses. These subtle differences often represent the personal experience of the narrators and are evidence that oral literature has been passed down from generation to generation. It is important to research and document such stories because they frequently form the core of a people's cultural identity and heritage. Additionally, the paper discusses "ganga," folk songs, and prayers. Through this work, an effort has been made to debunk prejudices about the value of oral literature by emphasizing that oral literature is not merely a collection of stories and songs but also a profound expression of a people's soul, reflecting their identity, values, and history. The Croatian language in which these stories were narrated makes this heritage even more precious. This paper contributes to the preservation of the cultural heritage of the Imotska region and helps ensure that this rich legacy is passed on to future generations.

Key words: oral literature, epic, tradition, legend, Imotski

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja Ivana Babaja, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja magistra/magistrice povijest i hrvatskog jezika i književnosti , izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskoga rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 19.9.2023.

Potpis

Babaj

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O KORIŠTENJU AUTORSKOG DJELA

kojom ja Ivana Babaja, kao autor/ica diplomskog rada dajem suglasnost Filozofskom fakultetu u Splitu, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod nazivom

Fikcija i fabrika u usmenoj epici
Imotske krajine

koristi na način da ga, u svrhu stavljanja na raspolaganje javnosti, kao cjeloviti tekst ili u skraćenom obliku trajno objavi u javnoj dostupni repozitorij Filozofskog fakulteta u Splitu, Sveučilišne knjižnice Sveučilišta u Splitu te Nacionalne i sveučilišne knjižnice, a sve u skladu sa *Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima* i dobrom akademskom praksom.

Korištenje diplomskog rada na navedeni način ustupam bez naknade.

Split, 19.9.2023.

Potpis

Babaja